

*„На умных женщинах хотим жениться
И слушать звон зурны“.*

АШУГ КЕРБАЛАЙ РІЗА

* * *

Як упала зіронька із неба
І пропала в синій далині,
Я прийшов, голубонько, до тебе.
Місяць сяяв на твоїм вікні.

На твоїм вікні буяли квіти,
Ти стояла поміж них, струнка,
Оповита квітами, і вітер,
Мов закоханий, в саду блукав.

Я прийшов. І про любов, про зорі,
Про Мічуріна і про жнива
Йшли розмови теплі і просторі,
Поки небо стало вже прозорим
І россою блиснула трава.

Ти мене навчала розуміти
І життя й сузір'я в небесах...
Ти мене навчила так любити,
Як ніколи не зумів би сам.

КОС ЧАГИЛ НА ЕМБІ¹

НАРИС ПРО НАФТУ В ПУСТИНІ

ДВА БУРИЛЬНИКИ. ЧУДНИЙ КОЛІР ДВАДЦЯТЬ ПЕРШОЇ ФОНТАН ВЗАГАЛІ І ФОНТАН НАФТОВИЙ. ЛЕТЮЧІ ТРУБИ. СТАЛЬ ОБ КАМІНЬ ДАЄ ІСКРУ. ТЕХНІК ПАХОЛЕНКО. ІНЖЕНЕР СИСОЙ ВИЇЖДЖАЄ НА ПІДМОГУ. ВИКИД НАФТИ. РЕМІНЬ ЛІТАЄ. ХОМУТ СТРИБАЄ. ФОТОГРАФІЯ КОХАНОЇ ДІВЧИНИ. СИСОЙ ЗНОВУ, НА ЖАЛЬ, СПІЗНИВСЯ. ДІТИ МУСАФЕТДИНОВА.

ЧОМУ ВІН ЗГАДАВ ПРО ЖІНКУ? ЯЩІРКИ І ЗМІІ.

Ми вийшли з бурової, умовившись з Бесангалеем, ми зайдемо до нього ввечері. Двоє бурових майстрів — Кирилін і Мусафетдинов — пішли з нами до двадцять першої бурової.

Ці два перші майстри Кос Чагила були так несхожі один на одного, як тільки можуть бути несхожі двоє чоловіків. Кирилін — молодий хлопець, з ніжним, немов у дівчини, лицем, великими синіми очима, був невеликий на зріст, рухався еластично, стукав чітко і твердо. Він був бакіненський, він і його друзі — казаки пробурили на 308-ій, називається „Бурова Друзів“, двісті тридцять метрів за тринадцять днів.

Його друг і учень Мусафетдинов — старий, великий, широкий татарин, обличчя, як вивітрений дикий камінь, маленькі чорні очі як у вепра, хода м'яка і нечутна. До революції він звичайно служив за „мальчика“, потому був продавцем кооперативної крамниці в порту Жила Коса. Але з цього високого посту був звільнений через неписьменність і пішов робітником на бурову.

На буровій у компанії друзів цей чоловік знайшов самого себе. Виявилось, що з нього справжній бурильник, сміливий, винахідливий, чуйний до роботи долота. Він міг інтуїтивно угадувати, що робиться з долотом на глибині двох кілометрів. Він зумів навчити також свою бригаду. Його робітники

¹ Див. „Червоний Шлях“ №№ 10, 11 за 1935 р.

казаків сповіряються на нього, знають, що він оберігає їхнє життя більше, ніж своє.

Але він майже неписьменний. Рапорти замість нього складає його верхній штанговий — казак у тірольській шляпі з вічною усмішкою на лиці, він же від імени Мусафетдинова виступає на зборах.

Тепер Мусафетдинов уже не бурильник. Він буровий майстер, він може керувати двома-трьома буровими. Був би і нього інженер, якби він народився трохи пізніше, але він старий і вже не може учитися з книг. Бесангалей, Утю-улай-ули, Утеген-ули і інші казаки-бурильники — учні його Кириліна.

Обоє вони, Мусафетдинов і Кирилін, були на двадцять першій буровій, коли там стався викид нафти й газу підчас буріння, Кирилін тоді був майстром, а Мусафетдинов бурильником.

Двадцять перша уже була перед нами.

Це була дерев'яна вишка, якась чудна на колір, не біла, як свіже дерево, не сіра, як стовпи, що довго стоять під небом, а жовтавокоричнева. Але вона не була пофарбована, жилки дерева просвічували крізь жовтий колір — вона вся, згори до низу, була поливана нафтою.

Ця нафта залилася від викиду підчас буріння у тридцять першому році. Нафтовий фонтан взагалі мало чим нагадує петергофські водограї або бахчисарайський фонтан. Звичайно це — струмінь нафти, що б'є горизонтальною трубою, виведеною за вишку. Її можна закрити гвинтовою заглушкою або регулювати штуцером на тій таки засувці.

Але інколи це справжній гейзер, що б'є вгору, з силою викидає газ, дрібне каміння, цілі озера нафти. Був такий випадок: газом викинуло із скважини труби, сталеве колінчасте судлище довжиною в чверть кілометра вилетіло з свердловини, пробило кронблок і, виблиснувши на сонці, полетіло в небо; його знайшли серед степу, досить далеко від скважини.

Це зветься викид газу і нафти підчас буріння — річ небезпечна: можна отруїтися газом, камінчик може вибити іскру об сталь або розбити лампку, і тоді вся башня спалахує як пригорщ пороху, згорає за декілька секунд, часто з усіма, хто був усередині.

Технік Пахоленко дізнався про викид нафти на двадцять першій у ту мить, коли він остаточно посварився з інженером Сисоєм і відмовився вийти на роботу. Почувши про викид, він, як був, без шапки, побіг до бурової. Директор промислу Єрохин був уже там. Нафта була колосальним потобуром аж до самого верху, поливаючи кронблок. Біля бурової ніяк було стояти з підвіреного боку, люди падали впритомні, отруювалися газом. Сисой, блідий як смерть,

стояв оддалік, роззявивши рота і спустивши нижню губу і раптом, змахнувши рукою, поїхав у присілок та аули по підмогу.

— Доводиться думати,—казав він до візника, сидячи в таранті,—що треба поназбирати якомога більше людей і тоді можна буде подумати, що можна зробити. Треба думати, що доведеться одкрутити всі труби, витягти долото закрити засувку.

Пахоленко вскочив у бурову. Треба було закрити засувку, але цьому заважали чотириста сімдесят метрів бурильних труб. Та коли одкручувати по черзі всі труби, то за цей час бурова десять разів могла згоріти, погубивши людей, облідування і багатющий нафтовий шар. Пахоленко негайно вирішив улаштувати нарочиту аварію: одгвинтивши одну верхню трубу майже до кінця, залишивши її на двох нитках різьби, підняти штанги, з височини кинути їх у свердловину і тоді закрити засувку. На цю операцію в нормальних умовах треба було чотири хвилини.

Пахоленко став біля гальма. Мусафетдинов і Кирилін одшукали під нафтовою зливою хомут і мусили поставити його на ротор. Робітники-казаки, побачивши, що технік і майстри вже в буровій, негайно кинулися допомагати. Єрохин пустив трьох, а решту затримав: юрбі нічого було робити в буровій, а загинути могли всі до одного.

Пахоленко почав підіймати труби, але як тільки барабан закрутився, приводний ремінь, намочений нафтою, злетів зі шківів, довелося загальмувати і тримати трубки підваженими силою гальма, поки не одягнуть ремня або не поставлять на ротор хомути.

Ремінь витягли, щоб викачати його в піску, Мусафетдинов і Кирилін тим часом силкувалися поставити на ротор хомут. Але біля гирла скважини нічим було дихати, тричі вони підходили до ротора і тричі, хитаючись, тікали в кутки, стараючись набрати повітря. Заморожені газом машиніст і машинистка не могли одягти на шківі ремінь.

Нарешті один робітник зомлів і упав озем, надихавшись газу. Єрохин вскочив у бурову, витяг зомлілого і повигонив усіх геть. Мокрі, знесилені від газу, хитаючись як п'яні люди вийшли на вітер. Пахоленко дуже сп'янів від газу, він лепетав якісь нісенітні слова, витяг просочені нафтою, у каші розмочені цигарки. Єрохин відібрав у нього цигарки, гладко по голові, протер йому окуляри, знову одяг окуляри йому на носа. Пахоленко глибоко зітхнув; жадібно дихаючи хапаючи по дорозі повітря, він знову увійшов у бурову. З ним ізнов пішли Мусафетдинов та Кирилін і троє свіжих робітників.

Тепер пощастило одягти на шків ремінь, і Пахоленко підняв труби. Проте, як і попереду, люди не могли поставити

вити на ротор хомут, на який муфтою мала сісти труба, щоб можна було її одкрутити. Люди приходили по черзі, позмінно і не могли підійти до гирла.

Тоді постановили обгорнути гирло запасним ремнем, щоб можна було підійти до нього. Але слизький від нафти ремінь падав долі, ноги сковзалися в калюжах, нафта біла в вічі, і коли, нарешті, пощастило обгорнути трубу, новим натиском газу ремінь занесло під кронблок. Клацнувши як нагай об стінок, він упав униз. Довелося знову вибігти з бурової.

Біля години тяглися спроби поставити на ротор хомут. Його кінець-кінцем, розгойдавши, кинули на ротор і потім з напруженням усіх сил додавали до труби. Тепер, залишаючись замкнути його, і це було ще важче. Семипудовий ставний хомут підскакував під натиском газу, спід нього горизонтальними струями вибивалася нафта і відкидала людей до стінок, як клоччя.

На вісімнадцятій чи двадцятій спробі хомут замкнули і почали накладати ключі, щоб одкрутити трубу. Ключі накладали п'ять разів. Двадцятєро сильних робітників, працюючи по черзі, протягом трьох годин одгвинчували одну трубу.

Інженер Сисой тим часом їздив по сусідніх аулах, збирав, сам не знаючи нащо, людей, лаявся, хапався за голову і, нарешті, знервований украй, заїхав додому нашвидку з'їсти шматок м'яса.

Пахоленко, який незмінно стояв біля гальма, зовсім збожеволів. — Погубили фотографію його коханої дівчини! — бурмотів він і, діставши з кишені свого профсоюзного квитка, ніжно цілував розмиту нафтою печать. Він торочив, що шкид нафти підстроєно навмисне, щоб украсти, попсувати карточку коханої, силкувався розповісти якийсь анекдот, суворо попереджав, що в її присутності він не потерпить похабних слів, не міг згадати початок анекдоту, захлинаючись, сміявся, починав плакати і, раптом отямившись, знову біг на бурову.

Коли, нарешті, одвернули трубу, залишивши її на двох нитках нарізки, Пахоленко пустив станок і почав підіймати трубу. Але він ніяк не міг утримати її на потрібній висоті, сковзались насичені нафтою дерев'яні колодки гальма, труба падала вниз, сідаючи на хомут, він знову підіймав її, коли раз скважина вистрелила, як картеччю, снопом дрібного каміння, загрожуючи спалити бурову. Єрохин побіг до станка, щоб вигонити людей, але Пахоленко вже управився з гальмом, одвернули останню нитку, і чотириста сімдесят метрів труб ахнули на забій. Єрохин, весь тремтячи від нетерплячки, щасливо усміхаючись, почав закручувати завітку.

Люди вийшли з бурової і не впізнали місцевості. Сор, що завжди блищав сіллю, став тьмянооливковим озером, земля

була коричнева від нафти, шумуючи як кінська сеча, нафта в калюжах стояла на шляху. Шляхом посував небачений похід: інженер Сисой, з'ївши м'ясо, на чолі різномасної юрби людей поспішав на підмогу.

Розповідач скінчив. Кирилін зачервонівся, слухаючи його. Він навіть трохи розхвилювався. Мусафетдинов байдужо стояв поруч із ним, ніби й не слухав. Нам схотілося дізнатися, що почував, про що думав цей широкоплечий казанець, стоячи на буровій, яка щосекунди могла спалахнути вогнем і сірник. Чи згадував він своїх жінок, чи згадав про дітей. У нього дуже багато дітей, вночі в його великій кімнаті немає де ступить, скрізь сплять діти, великі, середні, малі хлопці, дівчата, брюнети, шатени, руді.

— Дуже паршиво було,— сказав Мусафетдинов.— Вечір був мокрий. Нічого не бачив, дуже щипало очі. І сильно хотілося їсти. Вже обід давно пройшов, а ми все ніяк не відкрутимо трубу!

— Ну а жінка? Чи згадав він про свою молоду жінку?

— Ясно, згадав,— відповів Мусафетдинов.— Як же не згадати? Нові черевики зовсім пропали. Думав, жінка буде лаяти. Чом не роззувся, скаже. А я забув роззутись, сильно душив газ, зовсім дурна голова.

Навіть Кирилін, що добре знав Мусафетдинова, глянув на нього із справжнім здивуванням. Але Мусафетдинов жартував. Він ляснув Кириліна по плечі.

— Пощо питаєшся? Як питаєшся, таку відповідь маєш. Чом не питаєшся, що думав Пахоленко? Ми всі одне думали, ти знаєш що— нафта! Навіть Сисой, і той те саме думав. А ти в мене питаєшся!!

Зійшовши з твердої жовтої дороги, наасфальтованої нафтою на сотні метрів, ми пішли степом навпростець. Сірі ящірки схоплювалися спід ніг і тікали з неймовірною швидкістю. Вони не завмирили, як наша ящірка, а мчали по прямій лінії, нарешті, поринали в ховрашкові нори. Ядовита змія, те світлосіра, як пісок, завмерла між кушам торішнього полину.

Праворуч від присілку, як темні гриби, кублились кибитки.

ДВІ НАЙВЕЛИЧНІШІ БУДІВЛІ. ЩЕ ОДИН МАЙБУТНІЙ
САД. ВІРГІНСЬКИЙ ЯЛІВЕЦЬ НА ЧАГИЛАХ. РАНІШНІЙ
ПРИЙОМ У ДИРЕКТОРА ЄРОХИНА. ДЗЕРКАЛО. КРП-
ЛЕННЯ ЛАНЦЮГІВ ГАЛЛЯ. УСЕПРОНИКЛИВИЙ ПІСОК.
ДЮНА НАД ЛЬОХОМ. ІНЖЕНЕР СИСОЙ ПРОПОНУЄ
ПОДУМАТИ.

Аж до самого вечора ми обходили присілок. На всьому лежало своєрідне тавро життя в пустині.

У дореволюційному російському містечку дві найвеличніші будови були: церква й тюрма, символи духовного й фізичного життя царського підданця.

У присілку Кос Чагил дві найвеличніші будівлі були: — перша — резервуар для прісної води і друга — ще один резервуар для прісної води. Вода Емби в култуках швидко солоніє, весною нею треба запасатися на цілий рік.

Посередині присілка була велика квадратна площа піску. Не був сад. Терліфай оце спланував його і запевняє, що дерева ростимуть ще краще, ніж у нього в Гур'єві. Старі очі Терліфаєві світаються, коли він говорить про Кос Чагил; там краще земля, там усе швидше ростиме! Та головна його мрія — обсадити всі чагили (дюни) віргінським ялівцем. Віргінський ялівець може добре рости на чагилах Емби, це вже буде не сад, це буде ліс, що з далеких країн приїде у пустиню. Так, то буде чудо, більше, ніж те, яке вразило короля Макбета, адже Бірнамський ліс прийшов у Донзінан на якихось скілька миль. Мало того, віргінський ялівець дає прекрасне м'яке дерево на олівці, радянський школяр зможе розстригти свої олівці столовим ножом. За три роки всередині Кос Чагила з аероплана буде видно ярозелений квадрат.

Другий величиною будинок Кос Чагила — це гараж з авто-ремонтною майстернею. Сам Гур'єв лежить у двох тижнях дороги від культурних країн, а Кос Чагил ще відділений від Гур'єва двомастами п'ятдесятьма кілометрами пустині і доступний тільки літом.

Третя величиною будова — їдальня, велике, найкраще при-іщення Кос Чагила. Тут можна пообідати дешевше і краще, ніж в Астрахані чи в Саратові. Нам не раз доводилося бачити, як, з'ївши м'ясо, людина одсувала геть тарілку з кашею чи картоплею, добре заправленою чистим маслом. На Кос Чагилі здорово працюють, але і їдять досхочу.

Найменший будинок на Кос Чагилі це — управління промислом, і в ньому найменша кімната — це кабінет директора Єрохіна. Втім, ніхто його там і не шукає, ділові розмови відбуваються на буровій, а саме на тій, де пощастило спіймати директора. Єрохин — людина жива. Ранішній прийом відбувається у нього в кімнаті від того моменту, як він, сидячи на койці, натягнув чоботи, і до тієї хвилини, як він, ковтнувши склянку чаю, сідає на коня. Тепер у нього вже є своя кімната, перед цим він жив у робітничому гуртожитку, а зовсім недавно, коли в Кос Чагилі був тільки один житловий корпус, він жив літо і зиму в кибиці.

Що більше ми ходили по домах, то більше посилювалася схожість із життям на острові в Арктиці. Будинки були збудовані добре, кімнати світлі й високі. Але квартирки були без печей, просто вставлені в раму вікна ззовні. Електрична арматура прибита до фанерної дощечки. Ключ від дверей часто викований із сплющеного цвяха.

Убиралень у Кос Чагилі багато. Вони є на кожному кроці, збудовані непогано і утримуються в чистоті. Але замість гачка

до дверей ізсередини присобачено чверть аршина дроту, який і треба триматися, щоб вітер не розчинив дверей.

В ідальні чудовий чай, але калатати треба ножем, виделкою чи олівцем. У Кос Чагилі тільки одне дзеркало — привозити дзеркало немає ніякої змоги, — адже навіть долота для бурових майже не возять насталувати в ембінський механічний завод. Насталюють сами. Паровий молот замалий, одтягти трудно наварка виходить абияка, але возити в Гур'єв — задоволення справа.

Ланцюги на бурових скріплюються замість шпильок зігнутих гвіздком. Машинні частини обтирають старими рибальськими сігями ще з тих часів, коли Костя постачав на веселу присілок рибу.

Обтирати треба здорово, крізь найменші шпаринки усюди проходить з вітром тонкий пісок, пролазить в усі частини машин, їх доводиться розкидати і збирати знову, але після великого вітру знову хрумтять усі частини.

Рухомим піском завалило лідник, і крокви угнулися під колосальною вагою. При нас завідувач відділу комунального господарства прискакав на коні з цією новиною до інженера Сисоя. Інженер Сисой запропонував був подумати і почекати, поки вітер-моряна не відгонить пісок назад, але, згадавши про м'ясо, зібрав людей і наказав одкопати лідник.

ПЛАНИ ТОКАРЯ ПОПОВА. ВІДНОВЛЕНИЙ ДІД. ОДКОЧОВУЮТЬ У СТЕП. ЯК ЗРУЧНІШЕ СИДИТИ НА КРОКВІ? У ЯКОМУ ЦИЛІНДРОВІ СТУКОТИТЬ. МОЛОДА ЖІНКА БЕСАНГАЛЕЯ. ЧОМУ КРАЩЕ МАТИ ДВІ ЖІНКИ НІЖ ОДНУ? ЧОТИРИ ЖОНИ БАГАТОГО БАЯ. ДВА МАШІНІСТИ. ХТО СТАРША: ДОЧКА ЧИ ЖІНКА БЕСАНГАЛЕЯ? БЕШ БАРМАК. ЯКА КРАЇНА — РОСІЯ? ПОВІСТЬ ПРО РУСЬКУ ПРИРОДУ. СКІЛЬКИ КОРІВ У БЕСАНГАЛЕЯ?

У Кос Чагилі весело працюють і весело живуть. Бурити там здорово, машини налагоджені, нафти багато, і їдять відчужено. На літо виписано велику партію білої одежі, сорочок, кашкетів. Ходять у білому, не зважаючи на куряву. Ходять чисто.

Ми зайшли до токаря Попова. Токар Попов — зовсім молодий хлопець, він виробляє коло п'ятисот карбованців. Витрати гроші в Кос Чагилі йому нема на що, і він верстає різноманітні плани: чи йому поїхати в Крим, чи закупити пушпаюсної ікри, чи справити собі новий костюм, а може, навіть купити велосипед!

Покищо він обточує пальці для автомобільних поршнів, і його взагалі не збираються відпускати. У сусіднім цеху стоїть над рівчаком дивна машина — стародавній форд, давно видобутий з утилю і полатаний різномасними частинами. Шиб

має, але мотор уже працює як новий. Це мисливська машина, на ній їздитимуть полювати тільки ті, хто пособляв збирати її — якщо вмістяться в грузовому кузові.

Робота кінчалась. Після обіду люди йшли по хатах. Здивовані, ми побачили, що бухгалтер Кирей Закар Ули, взявши деякі папери, подався у степ.

Потому в степ вирушив рисовник з рулоном паперу. Бокую вуличкою пройшли у степ двоє бурильників, що одстоювали вахту.

За ними поїхав верхи у степ машиніст Кулбаєв. Жінка, взявши обід у триповерхову миску, загорнула її в газету, щоб не пройшла курява, накинула на лице кисейну хусточку і теж подалася в степ.

Це було кочів'я. На весні в казаках прокидається дух степу, і вони в кибитках одкочовують на один кілометр від прилику. Сівши по-турецькому на кошмі, бухгалтер перевіряє баланс. Рисовник, лежачи на череві, креслить розріз скважини. Доктор розкладає на килимі стетоскоп, рецептну книжку і термометр.

Бурильники ж одкочували далі. Вони підкочовують до своїх бурових. Далеко в степу збирають зверхударну бурову, на ній будуть працювати найкращі майстри. Отут ми ще раз побачили, що то значить сила звички.

Нашивають дошки для даху дизельної халабуди. Казак-селя сидить на крокві й прибиває дошки цвяхами. На крокві непогано сидіти верхи, але він сидить не верхи. Він підібгав під себе ноги і сидить на вузькій балці немов на килимі у своїй кибитці — видовище несподіване і неймовірне для неосвідченого ока. Очевидно забивання гвіздків більше нагадує йому пиття чаю, ніж їзду верхи, до якої він теж звик змалечку.

Завечоріло. Взявши з собою убитих по дорозі качок, ми пішли в степ до бурильника Бесангалея. Вітер ущухав, у північ не так видно було куряву, бурові башти, як учора, засяяли вв'ятма зорями на невидимих чорних осях.

Назустріч через площу, задумливо схиливши голову, ішов Сержожа Макаров. Він спинився і почав прислухатись. Далі, знову ідучи по дузі, він пішов до силової станції. Очевидно він зустрів когось із силової, бо ми почули уривки розмови: "Стукотить у тебе, Коля, в третьому циліндрі", — казав Макаров. Той ніби заперечував, Макаров м'яко обстоював свою думку, нарешті вони обидва пішли до силової.

Перейшовши зо два кілометри степовим шляхом, ми приїшли до кибитки Бесангалея. Його не було дома, він усе ж таки вирішив перед нашим приходом ще раз збігати на бурову. Молода жінка, гарненька як дівча, соромилась нас, качок не прала, але і в кибитку не пускала. Нарешті, ми сіли просто на пісок перед кибиткою і почали скубти дичину. Вона довго і недовіріливо дивилася на наші руки, нарешті, втямила, що

пух утече з вітром, пурхнула в кибитку, винесла наволочку, але пір'я все ж таки розліталось, і вона завела нас у кибитку.

Тут з'ясувалося, що вона не вміє скубти птицю. Вона збирала одразу багато пір'я і силкувалась його одірвати. Діло посувалось поволі.

Нарешті, з'явився сам Бесангалей.

Великим правим оком він суворо глянув на жінку, забрав у неї качку і почав швидко і вправно скубти її. Та маленьке ліве око невідступно, здавалось нам, дивилося на нас, на ноги, незграбно випростані на килимі. І от, це саме ліве око лукаво підморгнуло нам. Так почалася розмова.

— Скажи, Бесангалей, скільки в тебе жінок? У тебе одна жінка, чи дві? Чом не взяв другу жінку?

Бесангалей здивувався і навіть нібито образився. Яка-така жінка, друга жінка? Але ми не відступались, і хтось спосеред нас навіть сокрішив трохи, став доводити, що дві жінки це дуже добре, у два рази краще, ніж одна жінка.

Бесангалей дещо заспокоївся. Він швидко скуб качку, жінка збирала пух у наволочку.

— Нащо мені друга жінка? — сказав він. Кожну жінку годувати треба. Кожна жінка хоче їсти. А яка користь? Правда, раніше бувало: багатий князь, бай мав одну, дві, три, чотири жінки. І на кожну жінку ставив одну кибитку. Тут, скажемо, у нього одна кибитка, і в ній одна жінка. От там, де ще надцять буро́в, у нього друга кибитка, з другою жінкою. Ще далі, от як до присілка, ще одна кибитка, ще одна жінка. Ще далі, за три кілометри, знов кибитка, знов жінка. І в кожній жінки свої вівці, свої корови, свої верблюди. Одна жінка корі доїть, друга жінка чубат кvasить, третя жінка кошму валяє, четверта жінка з ним на кошмі лежить — от як!.. А мені навіщо? У мене дітей багато, молока мало. На одну сім'ю якраз вистачає.

Бесангалей покінчив з качками, взяв ніж, одтяв голови задки і ноги. Потому він узяв птицю за крильця і почав шмалити над вогнем, що тлівся в купі кіз'яка.

Піднявся край кошешної запони, і, зігнувшись, увійшли машиністи Кулбаєв та Кинджагалієв, закликані на сьогодні до Бесангалєя. З Кулбаєвим нас познайомили ще вдень. Це був кваліфікований механік, він навіть учився в Ленінграді в курсах машиністів.

Але ніхто з нас не впізнав Кинджагалієва, хоч ми вже бачили його вдень. Він стояв коло дизеля поруч із Кулбаєвим. Тоді він був у чорній, припластаній на кози́рок засмальцьованій кепці і, як викапаний, був схожий на руського робітника з плакату Тсоавіахему.

Тепер він був у високому малахаєві, вуха малахая спускалися обидва по монгольського тепер обличчя, і чорні, обвислі вуса враз нагадали малюнок на китайській ширмі.

Гості скинули чоботи і полізли, як годиться, вглиб кибитки. Хазяїн сидів скраю. Поки він не всгане, гостям не закон виходити з кибитки. За гістьми боязко втиснулись діти: старша дочка, дівчина років сімнадцяти, ще одна дочка, молодша, і двоє хлоп'ят.

Ми з деяким подивом глянули на старшу дочку. Вона була, здавалося, ледве молодша від жінки Бесангалея. Велике праве око Бесангалея, суворе і офіціальне, дивилося на нас, і нам довелося потупити очі.

Тоді лукаве ліве око весело підморгнуло.

— Це дочка від першої жінки, — пояснив Бесангалеї. — Вона вмерла давно, і я взяв другу жінку. Вона ще зовсім молода, бачите, вона не вміє скубти качок.

Проте вона вміла погодитись як хазяйка. Вона сиділа з лівого краю, біля вогню, наготувала казан, налила воду в чайник і почала накривати на стіл. Тут ми й переконалися, що „стіл“ походить від слова „стелити“. Стіл — це була квадратна цератяна скатертина. Її постелено між нами і вогнем, на ній поставлено маленькі чашки, і в них налято чай. М'ясо „беш бармак“ буде подане пізніше.

Так пояснив Кинджагалієв. Він сам народився в кибитці, недалеко Уїла. Батька в нього не було, він працював за наймита „джайлши“ у бая. Носив сіно, пас худобу. Коли вмерла і мати його, він одразу пішов від бая і пішки прийшов на Ракушу. Поставили його за чорнороба, потім підвищили на банщика. Він і зараз був би банщиком, якби не революція і не машиніст Забельцев. Забельцев поставив його робітником по монтажу машин, потім підручним слюсаря, навчив його, і тепер Кинджагалієв — слюсар по монтажу.

Бесангалеї якось вийшов, і ми скористалися з цього, щоб розпитатися про нього у Кинджагалієва. Бесангалеї із чорноробів став бурильником вищої категорії. Він може заступати майстра. Ми поцікавились, чи бував Бесангалеї при аваріях, при викидах газу.

Але Кинджагалієв похитав головою. Не бував. У нього найже не було аварій. Він старий, хитрий, досвідчений бурильник. Він бурив ще довбіжним способом на Каратоні, дуже погано було, дуже поганий спосіб, але й там у Бесангалея не було ні аварій, ні нещасних пригод.

У нього не убито, не поранено жодного чоловіка за все його довге життя. Щоб він був грамотніший... але він сивий, навколо очей зірчасті лежать зморшки.

Він знову увійшов у кибитку вкупі з чабаном — старшим своїм сином. Беш бармак уже варився: кістки вилущені й викинуті, в закипілу юшку вкинуто тісто, розкачане і нарізане, як листя, і дрібно покришена цибуля була готова. Її з'їдуть в останню хвилину, коли знімуть казан з вогню. Хазяйка вийшла доїти.

Пили міцний чай з молоком. Казаки люблять чай над усім на світі. Бесангалеї відпочинув, випив скілька чашок чаю, скупив добру цигарку і привітно спитав:

— Довго будеш у нас?

— Скоро поїдем назад, у Росію!

Бесангалеї був у прекрасному настрої. Варився беш бармак, пахло смачним, поруч із кибиткою доїли корову, молоко дзвеніло об дійницю.

— Зоставайся ще! — сказав Бесангалеї. — Яка країна Росія? Там гарно? Там багато баранів? Яке там м'ясо в баранів: міцне й солодке, як у нас у Казакстані, чи прісне, як у кавказьких баранів?

Він розбалакався. Він багато чого хотів узнати. Чи великий степ — ця Росія? Чи є в Росії прісна вода, чи треба возити її з Уралу?

Потім, хто живе в Росії? Чи самі казаки, а чи є там і руські? Звичайно, руські є, бо вони приїзять звідти, але чи багато їх там?

Мабуть, у Росії все ще кочують, чи там теж є тепер осідлі колгоспи? Адже й тут і досі є дикі адайці, далі туди на схід, вони і зимою живуть у кибитках, тільки закопують кибитку наполовину в землю.

Машиніст Кулбаєв весело і звисока посміхався. Він бував у Ленінграді. Але Кинджагалієв, слюсар по монтажу, і не думав усміхатися, його теж зацікавило, яка така, справді Росія?

Бесангалеї загов. У темряві за кибиткою молоко дзвеніло об дійницю.

З якоюсь дивною ніжністю хтось із нас почав розповідати, яка природа в Росії. В Росії багато рік, великих рік із багатою водою, дуже багато озір, величезних озір, більших озир, і по всіх ріках та озерах — свіжа солодка вода, зовсім без солі — її можна пити.

Скрізь ростуть ліси. Дерево буває таке заввишки, як бурево, воно повне соку, на ній листя, свіже, зелене листя і от ліс — це отара дерев, мільйони дерев, цілий степ, укрітий деревами.

У Росії ідуть дощі, багато дощів, довгі дощі, і от цілі літо скрізь росте зелена трава, стільки трави, що худоба може всю її з'їсти, люди, гуляючи під деревами, лягають на траву і лежать на ній у тіні. Що таке тінь? Це така прохолода під деревом, великі точки весни серед гарячого літа в Росії. У ній буває так, як у кибитці, коли нема сонця.

Крім білої й жовтої землі, там є зовсім чорна земля, і хто не поливає її, качаючи з ріки воду, і її зрошують доми, вона родить прекрасну пшеницю і солодкий буряк, з буряка просто варять цукор, мільйони тонн цукру для всього Союзу, для Казакстана.

Бурильник покачав головою. Це вже було занадто. Він нічливо слухав, але було чудно: як то цукру може бути більше, ніж нафти? Кинджагалєв теж мовчав. Казан кипів, а кибиткою молоко дзвеніло об дійницю.

— Все це правда, — сказав Кулбаєв, що бував у Ленінграді. — Я сам бачив це! — І швидко додав він казакською мовою: — Але скажи, Бєсангалєй, чом це твоя єдина жінка так довго доїть твою єдину корову? Вона добуває з неї молоко, а ти добуваєш з землі нафту!

Бєсангалєй не відповів. Він уважно подивився в казан, витяг виделкою кусень м'яса на пробу. Але його хитре ліве око неодривно стежило за гістьми. Гості посміхалися дружньо. Тоді Бєсангалєй признався, що в нього аж чотири корови. Він зроду був бідак (машиністи кивнули, стверджуючи це), він чесний робітник, і радянська влада хоче, щоб він жив добре.

Подоївши корів, жінка Бєсангалєя увійшла в кибитку. Вона дістала довжений, широченний міхур з верблюдоючої шкіри, повний чудесного кислого молока — айрану.

БУРОВІ ПАРТИЗАНИ. ДЖЕКСОНІВСЬКІ БОЛТИ В КИШЕ-
НІ. ПАРТОРГ З ДВК. ПОМИЛКА ПАРТОРГА З ДВК. ЖІНКА
МАЙСТРА ГУСЕВА. МРІЇ ПРО ЖЕНЩИН З АРГЕНТИНИ,
АБО ПРО ДІВЧИНУ З НАГАСАКИ. НАЙЦІКАВІШИЙ СПІР.

Глибокої ночі ми повернулися в присілок. На площі ми знову зустріли Макарова, тепер він повертався з силової. В тиші чути було, як рівно й спокійно, без стукоту, турботів мотор.

Зненацька в тишу півночі, неначе хитаючись, вдерлися розбещено веселі звуки: жіночий голос, сміливіший, ніж чекаєш від жінки, співав під гітару, розв'язну, розбещену, розладжену. Двері до однієї з квартир були відчинені навстіж. Там було світло, там гуляли. То була сімейна гулянка в бурового майстра Смірнова і машиніста Арсєнтьєва.

Майстер Смірнов і машиніст Арсєнтьєв — „бурові партизани“. Бурові партизани працюють досконало і швидко, але якості й швидкості вони досягають своєрідними методами. У них дуже довгі пальці.

Звичайно ж, це абсолютно чесні люди. Ніхто з них не вважав для себе ані гвинтика. Але буровий партизан не вважав за гріх тягати на свою бурову чуже устаткування. Знакомство, блат, приятельський випивон уживаються для того, щоб накопичити на своїй буровій запаси потрібних речей і працювати завжди без простоїв. У бурового партизана під лопатками завжди сховано два запасні елеватори, він працює завжди новим роторним ланцюгом. У нього є зверхкомплектні шпindelи, він десь має два кіло джексонівських болтів, хоча

в нього наставлено новий ремінь і ще один новий ремінь він приховав про всякий випадок.

Нам уперше довелося побачити такого пірата на одні з бурових у Доссорі. На летючих зборах з участю нормувальника бурильник і робітники протестували проти уцілювання строків. Устаткування, мовляв, старе, моторний ланцюг рветься щопівгодини, ремінь відслужив, джексонівських болтів для ремонту ремезя немає, техпостач обіцяє і не дає.

І от виступив майстер із сусідньої бурової. Спокійно і уїдливо він доводив, що строки цілком реальні. Він називав свої цифри — у нього не буває простоїв. Промова його справила вражіння, аж от старий бурильник, з одчаєм махнувши рукою, виклав останній аргумент.

— Ланцюг у тебе новий? Новий ремінь, що ти взяв у техпостача для нашої бурової, де? Де він, цей ремінь? Де двісті п'ятдесят джексонівських болтів, які ти одержав на всі бурові? Ти нам давав по одному болту на бурову, і то треба було по півгодини просити.

Бурильник підійшов до майстра і, що мав сили, ляснувши його по кишені піджака. В кишені дзенькнуло — вона ущерблена була повна джексонівських болтів.

Ця промова із дзенькотом болтів справила ще більше вражіння. Про це дізналась парторг, енергійна жінчина, що недавно приїхала з ДВК. Сівши на коня, вона об'їздила всі склади, побувала на всіх бурових, перевірила все устаткування, знайшла все, що треба, приборкала бурових піратів, примусила їх розлучитися з награбованим добром. Бурильник одержав нового ланцюга, новий ремінь, законну частину болтів. Здавалося, справа вирішена. Але це тільки здавалося. Коли Лаврентьев довідався про цю історію, обличчя йому нахмарилось.

— Глибина в його була яка? Триста метрів? На триста метрів ми буримо старим ланцюгом. А от коли він дійде до тисячі, коли насправді буде потрібний новий ланцюг, його не буде. Я не дам.

— У тебе рветься ланцюг? Обдивись, викинь усі надтріпані ролики, перевір, чи на всіх ланках є шпильки. І буде бурити.

— Немає джексонівських болтів? Я цілі роки в вічі не бачив джексонівських болтів. Порвався ремінь — наклади платівку, скріпи на заклепках, буде держати, як на болтах — п'ять хвилин зайвої роботи.

— І парторг зробила помилку, — це потурання піратам. Кожний дурень може бурити новим устаткуванням!

Отже Смірнов і Арсентьев гуляли. Гітара надсаджувалась. Жінка майстра Гусева, вродлива, моторна жінчина, співала поспіль усі романси — від любові біля каміна до Маші біля самовара. Сам Гусев допивав стопку.

Ми стояли осторонь у глибокій темряві і розмовляли пошепки. До нас беззвучно підійшов Макаров. Надсаджувалась гітара.

Раптом Смірнов узяв під руку Арсентьева і вийшов з хати. Вони були хмільні, в тому стані, коли люди прагнуть забути будні діла, уявити себе, як на картині серед женщин Аргентіни, чи з дівчиною з Нагасаки.

Тоді вертається молодість, женщины стають ближчі, божевільний робиться сміливим, сміливий почуває в собі нечувану силу, людина живе, як у любовному романі. Курили й тлілися здоровенні махорочні цигарки. Маленький білявенький Арсентьев задумливо втупився в землю, струсонувся, і погнався безконечний, азартний, мрійний спір про буріння, про нафту, про соляні куполи, про нові родива.

Підтанцювуючи, терзаючи гітару, вийшла жінка Гусева кликати їх у хату, брала під руку, заглядала в вічі, співала, сердилась, посміхалась, манила, але бурильники не могли спинитися. Вона покликала на поміч Гусева, Гусев узяв був розмовців за плечі, але, раптом зрозумівши, в чому справа, сам почав сперечатися з таким самим пристрасним самозабуттям.

ЩЕ ОДИН СПІР. НАЙДУЖЧА ПРИСТРАСТЬ. ПИТАННЯ
ПРО ВИГОДУ. МРІЯ СЛЮСАРЯ АРХІПОВА. ПОДОРОЖІ
ПАХОЛЕНКА. КУПАННЯ МАЙСТРА СПІРИНА. ПРОМИСЕЛ
ДОССОР.

За місяць перед тим нам привелося бути на іменинах молодого робітника в Доссорі. Коли голоси поробилися голосніші й верескливіші, коли були проспівані всі пісні і вмінок почали блищати очі, коли мусили початись потиски рук, потаємні втечі вдвох на ганок, дикі сцени ревності істеричні ридання, — так само несподівано і нестримно розпочався спір про нафту. Зійшовшись до купи, жінки співали пісні, силкуючись заглушити спір, рвали струни над самим шумом розмовців, і все надаремно. Іменини були зіпсовані для них, про них забули.

Нафтовики зовсім особливий народ. Вони де в чому подібні до шукачів золота. Геологія, гравіметрична і сейсмічна розвідка зробили колосальний поступ, але й досі в бурінні на нафту є ризик, є інтуїція, є щастя, є пристрасть, жаждоба до нафти, от як є жаждоба золота. Це не американський авантюризм, при якому важно тільки продати акції, хоча б іменувавши фонтан, ні, це безкорисна, романтична любов радянського робітника до своєї країни, до своєї Емби.

Адже бурильникові, мабуть, легше і зручніше бурити суху землю, ніж нафтову: менше ризику, менше мороки з геологами, а заробіток бурильника саме залежить від швидкості

проходки. Так пояснив нам один з техніків, завідувач групи буріння. За два тижні він знов приїхав до Гур'єва, він був чорний, як хмара. Він одержав щось із тисячу карбованців за дотермінове закінчення скважини номер сто п'ятдесят шість. Але скважина була суха, і він приїхав блідий, неголений, розтерзаний. Надвечір він, здається, напився і, кажучи, плакав.

Той самий старий слюсар Архіпов якимось із хворобливих страстністю доводив, що на Ембі є нафта, велика нафта, крім Кос Чагила, на Кул Сарах, Кзил Кудукові, на Кзил Кала. Добували ж капіталісти нафту тільки на Доссорі, це ж Лаврентій знайшов нафту на Іскине, на Байчуносі, на Кос Чагилі.

Голос старого слюсара тремтів. Ех, якби всю поколоту Ембу скважинами, от як поколоте Баку, тут було б стільки ж, було б більше нафти, ніж в Азербайджані!

Нафтовики — особливий народ. Найстрашніший гріх для них — байдужість. Інженеру Сисоеві не можуть простити ні те, що він любить м'ясо і що він тютій, а те, що він відходить у відпустку перед цементуванням скважини, що він байдужий до нафти.

Є любов і пристрасть і в усякій іншій роботі в країні Рад, але тут вони, мабуть, дужчі. Інженер механічного заводу в Доссорі гірко жалівся, як він учив і виховував молодого казакка, зробив з нього першорядного токаря — і що ж! Він був уже токарь сьомої категорії, робив тонку, відповідальну роботу і пішов з заводу у бурильники.

Весною, коли болото, коли страшно вийти на вулицю, технік Пахоленко, повернувшись з відпустки, пробивається на Кос Чагил. Він везе устаткування, але поверх фрикцій і долот лежить очерет, цілі гори очерету. Цей очерет було підмощено під колеса, коли машини зав'язнуть у сору. Технік Пахоленко вкупі з робітниками витягатимуть з багн затоптаний колесами очерет і знов, і знов, і знов підкладатимуть його під машину. Старий майстер Спірін, коли однією безплідне Іскине нарешті дало нафту, поливав себе нафтою з пляшки, плачучи казав, що нарешті він скупається в нафті.

На Кос Чагилі багата нафта, але вся вона на засувках. Вивезти її нема ніякої змоги. Нафтопровід ще не готовий. Сам Кос Чагил може дати, імовірно, тисячу тонн на добу, може й більше. На Доссорі, який раніше вважалося за нечерпаний, Костя Селезньов викачує на добу триста тонн єдиної в Союзі дорогоцінної, безпарафінової нафти.

Доссор лежить у горбах, між горбами — сори. Доссор суворіший і вітряніший, ніж Гур'єв, і прісної води тут зовсім немає. За Нобеля люди звалювали в глибокі ями сніг і

¹ Поки друкувався цей номер, нафтопровід закінчили: Кос Чагил качає нафту в Середню Азію. М. Й.

що пили одстояну грязюку. Під осінь води не вистачало, починалася втеча з Доссора, огульні пошесті від гнилої води, швидко виростали кладовища.

Тепер Доссор — чистенький присілок, поміж корпусами насаджено сади, і є один великий сад, його бережуть, як око. Більша частина води, яку качають за сто кілометрів, з Гур'єва, це на поливання дерев. Літом змагаються за садки з вітром, на одну ніч пісок засипає деревця по пояс, цілими тижнями доссорці, з лопатами в руках, боронять дерева від піску. У той же час треба обороняти від піску машини: затикають найменші шпарки в вікнах, замазують кватирки, і все таки доводиться весь час розбирати і обгирати контактні частини.

Експлуатаційна площа Доссора схожа на годинниковий механізм — ступаєш поміж рухливих штабів, вертких котків, розгойдуваних важелів, розподільних ексцентриків. Двоє пристильників-казаків підтримують порядок на широченній площі, у мисливських чоботях перелазячи через незчисленні канали сорів.

Уночі Доссор сяє вогнями веж, як зоряне небо, вогні творі відбиваються в широких сорах, і на десятки кілометрів з усіх сторони видно саяво Доссора.

ЖІНКА ПЕРЕ БІЛИЗНУ. СПІВ НАД МИЛОМ. ЦЕБРА ПО-
ГАНО ПОЧУВАЮТЬ СЕБЕ НА ПЛИТІ. НОЧВИ, ГІТАРА
І КОМБІНАЦІЯ. ШКАРПЕТКИ І КАЛЬСОНИ. БЕРУЧКИ
БАБИ. ДІВЧИНА КОЛО ПАРОВОГО МОЛОТА.

Жінка пере білизну. На примусі вариться білизна. Два цебра з гарячою водою займають велику частину невеликої комунальної плити; інші жінщини, приходячи з чайниками, зруйним поглядом дивляться на її цебра: вони самі не знають, що утримує від того, щоб ізсунути, зняти, викинути в Урал цебра цієї мерзотниці. Вони стримуються до часу, щоб не починись сильного скандалу.

Жінка пере білизну. Її оцинковані ночви стоять на ванні, у загальній ванній кімнаті. Двоє чоловіків, що оце приїхали з степу, з рушниками на плечах чекають, щоб піти під душ. Вона знає про це, вона також пам'ятає, що її цебра на плиті готові вибухнути й вилетіти, наче в них не вода, а порох.

Вона добре знає, що тут таки, на ембінській стороні, велика дешева пральня. Економка, прибиральниця сусіднього будинку, теж можуть задешево випрати білизну.

Але жінка пере сама. Вона співає: „Я вас ждала с безумной жаждой счастья!“ Її чоловік не повинен носити білизни, що пахне дешевим милом. Вона з жахом згадує, що прала не вміє правильно складати випрані шкарпетки її чоловіка. Вона сама чуває себе жінкою тільки в тій сорочці, яку випрала своїми руками.

Вона цілий день стоїть біля ночов і співає. Співає уря всі паскудні романси, ухвалені старорежимною провінцією.

Коли її чоловік прийде додому з роботи, ночви заміняться на кастрюлю, вночі кастрюля заміниться на гітару, пересном гітара заміниться на комбінацію, все під звуки тих самих гугнявих романсів.

Чоловік її — нафтовик, імовірно, такий самий справжній мужній, темпераментний чоловік, як усі нафтовики. Все його лихо в тому, що він приїхав на Ембу парубком і оженився ненароком із товстоногою гур'євською баришнею. Він заслуговує гарної дружини, коли не рівного товариша в житті, то хоч живої людини.

Вона ж задоволена й щаслива. У неї єсть муж, а в нього є шкарпетки і підштаники, якими вона може займатися досхочу. Вона страшно буде здивована і вражена, коли він почне пити чорно або зраджувати її з іншими.

Тоді вона почне худнути або ж зробиться, говорячи мовою, „стрункіша“ і „елегантніша“, ніж це бажано, особливо для тих хвилин, коли гітара замінюється на комбінацію. Нарешті, вона зробиться просто таранею, але все буде співати „вернись, я все прощу“, схилившись над поцинкованими ночвами.

Ця жінка — уральська козачка. Це останній дарунок старого Гур'єва ясному радянському ойл ситі на зауральській стороні.

Тут жінок менше, ніж чоловіків, а справжніх жінок зовсім мало. Їх можна перерахувати.

Вони оточені атмосферою обоження і ненависті, а старожиття нетлінно зберігається в двох десятках беручких гур'євських баб — баби були б давно поза штатом у великому місті, але тут вони щасливо повиходили заміж і тиснуть нове життя.

У трьох стах п'ятидесятьох метрах від них біля парового молота стоїть дівчина-казачка. Її поставлено на молот тому, що вона казачка, а тому, що вона працює на ньому краще від усіх. Тяжкий паровий молот під її рукою слухається ніше, ніж тонкі пальці скульптора, плющить, підтягує, вирінює розпечене лезо долота, вузькі, немов прорізані осокою очі спокійно стежать за металом, двоє робітників по одному рухові її брів угадують, коли треба повертати долото.

Вона майже нічого не говорить, подекуди здається, ні вона німа. Але губи її злегка ворухаться, рот напіврозкритий, не відразу догадуєшся, що вона наспівує під гуркіт падаючої маси тиху пісеньку.

Бер Кенові було доручено дізнатись, що вона співає. Як виявилось, було нелегким ділом, вона тільки посміхалась й червоніла: вона забула, що співала, і вона співає рівно не все те саме. Але Бер Кен був такий милий і дружний

ним тільки може бути цей найввічливіший з людей, і вона почала пригадувати.

Записавши слова, Бер Кен раптом одмовився перекладати і вони так просто і сильно звучали по-казакському, в перекладі виходило дубувато й сухувато. Якось пощастило так встановити слова, щоб віддати хоч приблизний зміст її думки.

Дужче дави, молоте, ніж глину давила нога,
Гостріше ставай, долото, гостріше, ніж шабля була,
Скоріш свердли долото, скоріш, ніж шабля рубала,
Повернешся знов, долото, будеш ще гостріше,
Повернешся в степ, долото, будеш свердлить скоріше.

ДЕ СПРАВЖНІ ЖІНКИ? ЛЕБЕДІ НАД КОС ЧАГИЛОМ.
ВОВК - РИБАЛКА. ДИРЕКТОР У ВОДІ. ПРО ШАХТАРІВ
САЛИКОВА І МУКОВНЮ. ТАРАНЯ, ЩО СПИНИЛАСЯ НА
ЗЕМЛІ. ЗЛИНЯЛІ ВЕРБЛЮДИ. МАШИНА КАТАЄТЬСЯ ПО
ДВОРУ. БРОНЗОВИЙ ЧОЛОВІК.

Жінки геологи, інженери, геофізики, хеміки, лікарі тут майже не живуть. Які є, ті в степу на роботі.

Але й гур'євські баришні доживають останні дні. Уже вергло нове покоління справжніх дівчат, але їх весною в гур'єві нема. Щоб побачити їх, треба теж поїхати в степ.

Ми виїхали рано вранці. Висохла сіль у сорах блищала на воді, над Кос Чагілом, як біла східниця, як клавіші вишньої гама, летіли лебеді. Крила їх були, як колір фламінго, ранішнім імлістим небі; вони все підіймалися вгору від буркоту бурових, що не змовкали всю ніч. Вони летіли над степом, на могутніх крилах заносючи важке м'ясо геть від інженерів Сисоя.

Зникли будинки й кибитки, почали голубіти бурові, і на дорозі вийшов вовк. Почувши шум машини, він ввічливо відійшов трохи осторонь, коли мотор зрівнявся з ним, раптом відбав хвоста і втік.

Він, імовірно, займався ховрашками. За скільки день, коли Емба на коротку мить увіллється в море, вовки підуть до берегів і ловитимуть рибу, що йде через перекази. Вони живіють на рибі так, що ледве ходитимуть; цей запас риби вони зроблять на цілий рік уперед.

По дорозі вже з'явилися нові озера від Емби, покищо вони й голі: цибаті кулики-ходулочники пішки йшли до середини води, легкі брижі обмивали їх червоні коліна.

На глиняній могилі, розкритій угору, немов порепана ковбачка бавовни, сиділа, витягнувши шию, качка галагаз, що вилізує в землі, чудна біла птиця, летом і голосом більше подібна до гуски, ніж до качки. Вона крикнула тривожно, і на крик з могили вистромила голова подруги, довгі шийні кістки повертались, стежачи за ходом машини.

За четвертим мостом через одгалуження Емби була велика сага, під гострим кутом до всди чергою здіймалися качи немов злякана низка чорних квадратних коренів. Посередині саги стояв у воді довгий директор.

Він помахав шапкою, шофер спинив машину, і директор помалу вибрів з води. Він був весь мокрий, він і не збирав полювати, але, побачивши качок, відпустив шофера і заїхав у воду, знаючи, що через дві години буде наш грузовик.

Цей цибатий українець ставився з цілковитою байдужістю до того факту, що був мокрий до пояса.

— Нам не звикати ходити по воді! — сказав він: — та ще й сонечку. Куди гірше було стояти цілий день у воді під землею.

Серед усіх ембінських директорів тільки довгий Муковня та ще заступник Єрохіна Саликов — шахтарі. Тільки Саликов стояв на забої, а Муковня був кріпильником.

Іх жило двадцять душ у невеликій кімнатці. Щоб кожен займав на підлозі своє окреме місце, ніде було б спати. Тому спати треба було вперепліт: кожен клав голову своїм домі на плече.

Робота була важка, а гроші платили погано. І не давали розрахунку. Увіходити до бухгалтерії шахтарям не дозволялось. Було маленьке віконечко, воно відчинялося щодня на півгодини для розрахунків.

Перед цим віконечком черга була душ сорок, чи й більше. Муковня вистояв вісім день, поки до нього дійшла черга. Підійшов на восьмий день до вікна — правлять ще якусь довідку, чи від кашовара, чи від комірника. Довелося стояти ще вісім день у черзі.

Тільки Муковня та Саликов скуштували царської шахти. Інші директори — жили краще. Директор Доссора Долгов — слюсар, директор механічного заводу — кочегар, Єрохін — командир ескадрону в Будьонного, от тільки ще Макатський Орлов починав життя з підпасича. Орлов не знає алгебри і провалився, не склав іспита в Промакадемію в Баку.

Директор механічного заводу, блискучого, надраєного як палуба океанського пароплава, навпаки, склав іспит у цьому році поїде вчитися. Директор Доссора Долгов усе скінчив Промакадемію. Нам не часто доводилось зустрічатися з таким витриманого, одшліхованого, широко освіченого джентльмена, як цей поволзький слюсар.

Зараз директор Муковня їздив шукати місце для будови. Степова глина занадто піскувата, недосить беручка.

Але, окрім глини, він шукав також і піску. Степовий пісок занадто глинястий, дуже глейкий. У прикаспійському степі часто не одрізниш піску від глини. Проте пісок ще можна знайти на барханах-чагилах Емби, але там не потягне важка машина, надто дорого стане пісок. А будувати треба швидко й дешево.

Муковня висох по дорозі, й ми ночували в порту Жила. Там сталася біда для рибалок. Довга моряна завчасу погинула Каспій до Емби, і тарань ударилася в ріку. Але моряна була ще молода і маловодна; коли ушухла моряна, тарань зосталася в ледь мокрих калюжах і загинула. Коло Каспі Кела невеличкий кулдук був ущерть набитий таранею, що стирчала з води. Її не встигли всю взяти, і частина її подохла. Неводи підряд виходили на берег, повні мертвої і напівмертвої риби.

Повз заїжджий двір ішли верблуди рибалок-казаків. Вони відпочивали під весняним сонцем і були голі, голубосірі, як каша, тільки де-не-де, як борода, абсурдно поприклеювані до всіх незвичних місць тіла, звисали шматки жовтої, пухлякого кольору, вовни.

Шофер Герка Найденов, моторний хлопчина років вісімнадцяти, покинув машину на дворі і пішов з дівчатами в кіно. Ночі випав дощик і замочив проводи. Машина не заводилася, її довго катали по дворі, але вона, фаркнувши раз чи два, знов замовкала. Це була одна з перших машин Горьківського автозаводу, і вона їздила досі в цій пустині, де машини рвуться, пропадають за один рік.

Нарешті, мотор загомів, і Герка повіз нас у Гур'єв. Ми приїхали надвечір, але ще була спека, двері домі відчинені навстіж. В одному домі супроти Геолого-розвідувального комітету за відчиненими дверима кімната вся була закрита килимом. На килимі лежав чоловік з бронзовим обличчям, чорними вусами і цілим снопом сивого волосся на голові. У лівій руці в нього була книга, окуляри спустилися на носа, у правій руці, зручно примостившись, спало саме, як він, бронзове дитинча. Цей чоловік був Сисановий Саликович Саликов, роду Кожа, Букеївської орди, минулому шахтар, а тепер заступник директора Кос Чагила.

КІМНАТА ЗІ СТОЛОМ І СТІЛЬЦЯМИ. КОЛИ ПОЧАВ ВОЮВАТИ САЛИКОВ. АЛАЯРОВ РОЗБИВАЄ КУРКУЛЬСЬКІ БАНДИ. ВОЛЗЬКІ ДІВЧАТА. КІНЕЦЬ ОТАМАНА МИТРАСОВА. НАРОДЖЕННЯ АСФАЛЬТОВОГО ТРОТУАРУ. ГНІЗДО НА БАШТІ. ТЕАТР. ДОБРІ МУЗИКАНТИ І ПОГАНІ ШАХМАТИСТИ. КІМНАТА ДЛЯ ДІТЕЙ. БАРИТОН З ВИСОЧИНИ.

Саликов лежав на килимі, бо був у відпустці, але в нього відпочилося, була ще одна кімната, зі столом та стільцями. Цей, як він сам побудував, ще коли Єрохин завідував будівельною конторою, а він був його заступником.

На шахті він працював до дев'ятого шістнадцятого року, і далі його, як і всіх киргизів-казаків, погнали на фронт, бити окопи. Після лютневої революції він повернувся

з фронту і знов працював чорноробом. Війна для нього почалася з 1921 року, коли він, разом з ембінськими робітниками, вийшов з Гур'єва у лаву одстрілюватись від отамана Кисельова, Серова та Митрясова. З того часу він брав участь в усіх боях із бандами, востаннє в тридцять першому році при ліквідації басмачів.

Війська тоді на Ембі не було. Просто гудів гудок, приїмали роботу, розбирали гвинтівки, грузилися на машини і їхали в степ. У тридцять першому році Саликов був молодшим командиром у робітничому загоні Алаярова, численістю у сто двадцять душ.

Алаяров по черзі розбив три банди гірських адайців, проведених баями. Йому допомагав провідник адаець Сана, про якого по Ембі ходять цілі легенди. Так чи інакше, то це був напівдикий адаець з Мугоджарських гір, і з його допомогою байський заколот зліквідовано швидко і остаточно.

Виявилось, що Саликов знає точно й про те, де зарізан отаман Митрясов. На Ембі є легенда, що Митрясова сховано в двадцять першому році баї, що він, одягнений по-казацькому, і досі рибалить десь біля форту Александровської. От що розповів про це Саликов.

Коли отаманів розбили десь біля Уїла, Кисельова вбито, Серов здався у полон, а Митрясов із двадцятьма уральськими козаками і з двадцятьма ж киргиз-казаками утік до моря. Вони захопили декілька човнів і аж до зими займалися розбальством і грабунком.

Аж от море почало замерзати, і на човнах зробилося неприємно. Тоді Митрясов послав п'ятьох киргиз-казаків і адайців, які прикочували зі сходу до морського берега.

Посланці прийшли в аул. Їх приведено до аксакала — найстарішого мудреця з баїв. Митрясов не відпускає казаків, казали вони, а їм набридло розбійне життя. Аксакал подумав, пораявся з іншими дідами і до берега послано тридцять п'ять заїжданих коней.

Митрясова зустрічали, як гостя. Зараз же поставили на битки, принесли кумис і почали частувати бандитів. Пили, бесідували, адайські дівчата грали на домру, аж от вони одна по одній почали виходити з кибиток.

— Дівчата бояться зброї, — пояснив аксакал, — треба б скласти всю зброю до купи десь за кибиткою.

Коли зброю винесено з кибитки, увійшли адайці і, заповивши бандитів за шиї арканами, виволокли в степ. Волокли аж доки ті не задушилися. Так загинув отаман Митрясов.

Саликов скінчив і повернувся до хлопчика, килима і килима. Ми пішли до готелю. На місці ґрунтової стежки, що була перед нашою поїздкою, лежав тепер асфальтовий тротуар аж до самого Урала. Доми, свіже вибілені під перше травня, по пояс сховалися в зелених садках, молоді тополі, акації

ни, ще зеленіші від злегка солоного ґрунту, тихенько
літали під весняним вітром, хлопці й дівчата в білих убран-
нях ішли садами до театру, моторна шхуна пливла вгору
по воді, і дві її мачти, з червоними прапорами, поволі
підійшли за великий будинок тресту. Над дахом будинку, на
високому вершечку моделі бурової вишки звили гніздо два під-
вішальники, і от, кружляючи навколо нього в прозорому небі,
північні сови ловили жуків, що вилетіли в вечірню подорож.

У домі культури ішла п'єса Островського, поставлена
театром гуртком. Зала була повна. Вона буває порожня,
коли грає заїжджа русько-українська трупа—древні халтур-
ники й халтурниці, які існують тут на тій підставі, що, мов-
лячи, порядний колектив у пустиню не поїде.

Нагорі була репетиція струнного оркестру, а поруч від-
бувся шахматний турнір. Музиканти грали добре, а шахма-
тисти погано. На дошці чудо змінювалося на чудо, немов у
фантастичній феєричній кінокартині: партнери підставляли
один одному фігури, народжувались нові ферзі і гинули від
неосторожного ходу конем. Нарешті, хтось схотів узяти хід
білого на тій підставі, що його ферзя не попередили про удар.

Внизу в великій світлій кімнаті у два ряди стояли дитячі
крісла, і широколиця жінка розважала, годувала, укладала дітей,
а їх батьки прийшли на спектакль. Почався антракт, струн-
ний оркестр заграє у фойє фокстрот, і раптом в усіх кори-
дорах, біля вішалки, біля виходу все ударилося в танець.

На вулиці зовсім стемніло. Зілля стало синяве від елек-
тричного світла, вітер ущухав, і з висоти театру колосальним
голосом заспівав московський баритон.

**СПРАВЖНІЙ ДОЩ. ЯК ПАХНЕ МОЛОДИЙ СТОЛЯР. ГРІЗ-
НІ ОЗНАКИ. НЕБЕЗПЕЧНА ДАМБА. ПРИБУТТЯ АВАРІЙ-
НОЇ МАШИНИ. ПЕРША СПРАВЖНЯ ДІВЧИНА. БАБУСИНІ
ЗУСИЛЛЯ. ПРИГОДА З ТРУБАМИ. ГЕОЛОГ І ГЕОДЕЗИСТ.
НАРОД, ЩО ПРАЦЮЄ В СТЕПУ. РОЗВІДУВАЛЬНІ СТА-
НОЧКИ. БАГАТО СПРАВЖНИХ ДІВЧАТ. ЧОМУ ПАДАЮТЬ-
ЗОРІ? ПІСНЯ ДОСТЛЕГЕКА.**

Нарешті, вночі пройшов справжній дощ, перший і, мабуть,
останній у тисяча дев'яносто тридцять п'ятому році. То добрий
дощ. На ранок небо не зовсім заспокоїлося, хмари захо-
пили одну за одну, немов пелюстки величезної вогкувато-
рози; здавалося, досить її злегка струснути, щоб
з неї посипалась рясно роса, і засмагле, відмите від куряви
землі знов і знов, крізь сонце, укривалося віспою весня-
ний дощу.

Дох ніжно пахнув, тонкіше і привабливіше, ніж крикливо
задушена біла акація. Клени й тополі пахли, як молодий
шпир, що несе банку з оцє звареним каруком. Все це було

прекрасно, але не можна було їхати в степ до розвідуваних партій, доводилося чекати, поки підсохне дорога.

Рискнули виїхати після обіду. Уже по степовій дорозі Сокол почали з'являтися перші грізні ознаки бездоріжжя. У низинах землю розворотило колесами, як плугом, на шість кілометри понад дорогою стояли брили землі, вивернуті наспід. Вода з калюж оприскувала переднє скло, і кожні п'ять разів доводилося вилазити, щоб витирати з нього брухаті патьоки.

Надвечір машина зав'язла на дамбі біля Карабатана. Поруч із дамбою був гладкий високий сор. Шофер Костя не ризикнув їхати ним і загинув на дамбі. Дамба була твердіша, ніж сор, але глибокі коломиї не дозволяли розігнати машину, колосились чимдалі більшали, і, нарешті, півторатонка стала. Бабуся, що сиділа в кузові, залишилась ночувати на своїх клунках, а Костя з Костею пішли вброд ночувати на станцію Карабатан.

До станції сунули вогні: ревучи на першій швидкості, по болоті підійшла машина. Кузов був напівзакритий полотном серед дощок, лопат, воротків сиділо троє хлопців — це була аварійна машина Нафтопроводу.

З кабінки вийшла висока, красива дівчина-шофер. Вона була боса, низ чорної спідниці розірваний, рукава засунуті в сильних руках. Видно було, що вона теж сиділа з машиною в грязюці. Почувши, що ми зав'язли майже на середині дамби, вона змахнула рукою — тут треба каната в півкілометра удовжки, а інакше не витягнеш, тільки посадиш свою.

Костя з тим погодився. Нам доводилося ночувати, за що могло добре підсохнути. Та все ж ми з Костею пішли пошукати, як вона пройде сором, ехидно сподіваючись, що вона теж зав'язне десь недалеко від нас у самій середині сора.

Але вона знала діло. Вже від станції вона розігнала машину на повний хід, дійшла до середини на четвертій швидкості, достеменно в тій самій секунді, коли треба, переключила на першу і, ні разу не спинившись, пророснула сором. Довелося нам, зітхаючи, брести назад на станцію.

Вночі був вітер. Коли ми прийшли до машини, розуміючи, що стара уже назбирала цілу купу сухої трави, із собою ми принесли дві дошки, украдені на станції, і за три години вибралися з дамби.

За Карабатаном Костя показав мені місце, де сиділа дівчина з аварійною машиною. Дві глибокі вимоїни, хрест і перетинали колію, а навколо них була ціла дренажна споруда.

Так уже на шляху до степової розвідки ми зустрілися справжньою жінкою. Ми перегнали в Бек-Беке ще одну машину, з якою вночі була аварія. Нафтопровідський шофер із шістнадцятиметрові труби, що лежали кінцями на прич

и повозі. Недалеко від Емби через одну з канав був місток, що порозтягали на дощечки ті самі нафтопровідські шори, щоб підкладати під колеса. Цей шофер чи не знав, забув про це і з розгону ускочив у канаву. Машина перекинулася прикро, і тяжкі труби, по інерції стрибувши вперед, пробили кабінку як ажурний папір. Випадково ні одна з них не зачепила шофера, він залишився живий, а тому підняв канаву і дійшов до Бек-Беке.

На розвідці начальник картирувальної геологічної партії Лесансанч і геодезист Лесесеїч цокали зубами від холоду подертій кибитці. Дощ накоїв лиха, але якби його не було, все життя в степу почало б умирати з травня місяця, не встигнувши народитись.

Лесансанч, рицар без страху і без догани, молодий лисий геолог із бездоганним московським прононсом, був, деяким особом, просто протилежністю до Лесесеїча. Лесесеїч — завершений джентльмен, високий білявий лєнінградець з більш, ніж англійською витриманістю і коректністю, яку він придбав у Червоній армії за одинадцять років служби.

Обоє вони першорядні спеціалісти і золоті хлопці. По кілька разів поспіль вони аж углиб осені жили в степу подертих кибитках, часто на хлібі та воді, бурили, тріангулювали, інструктували практикантів, зробили величезну роботу, і ніхто зроду не чув од них жодного грубого слова, ніхто не бачив їх похмурими або сердитими.

Та все ж таки вони зовсім — зовсім різні люди. Вода і камінь, вірші й проза, лід і полум'я не такі різні, як вони.

Лесансанч має розум радше на французький штиб: він красномовний, завжди легко і природно дотепний, надзвичайно романтичний з дамами і, як кажуть англійці, носить своє серце на рукаві (напохваті для всіх прекрасних птиць, тобто).

Лесесеїч, навпаки, скупий на слова, стриманий, спершу навіть здається, що трохи холодний; з ним надзвичайно галантні дами і на рукаві серця він не носить, обчищає з рукава навіть пухинку.

Нема потреби цитувати їхні прізвища, адже їх багато. На Імнатарі, Іскине, Нармунданакові, Кул Сарах, Озинках працює такий самий добірний народ. Геолог у калошах, що дійшов з Астрахані, виявилось, був напівбожевільний склочник, і його моментально вирядили туди, звідки приїхав. Тріангулятори ж, хоч той, який сивіший, хоч і той, який рудіший, увійшли в темп степової роботи. Їм нелегко: який сивіший, тому вже шістьдесят років, а той, який рудіший, молодий на сухоти в третій стадії, але вони добрі робітники, не цинять і бережуть, вони не збираються виїздити з пустині.

До вечора ще можна було зайти на бурові. Після справжніх бурових розвідувальних станочки Креліуса та Вірта здаються смішними іграшками, але на отих лялькових ста-

ночках Лесансанч умудряється давати проходку більшу, ніж вимагається від великих станків. Настаювати долота твердим сплавом майже неможливо в пустині, долота заправлені простий коваль, і все ж таки бурять дуже швидко.

Усе ж якось чудно було дивитись на ці штучки. Вся бурова Ганіеля уміщається на одній підводі. Бурильну трубу можна підняти однією рукою і робити нею гімнастичні вправи.

Широколиций бурильник, мов Гуллівер у країні ліліпутів, навис над скважиною і посилював тиснення на забій силою своєї власної правої руки. Помпочка качала глинястий розчинець, і він виходив двома жолобочками в ямочку, звідки його знов брала помпочка.

Надивившись на станочки, ми пішли назад до табору. Він ожив надвечір, і молоді геологи, геодезисти, геофізики, студенти лаврентьевського технікуму, які вже знайшли багатонафту на Кул Сарах і твердо вирішили завоювати всю пустиню, повернулися з поля. Напівголі дівчата, що зробили по тридцять кілометрів верхи на коні і пішки, перевдягалися, поралися і співали в великій кибитці.

Одна з них перейшла десять кілометрів з мірчою ливом, п'ять разів нахилиючись і забиваючи п'ять кілків на кожні сотні метрів, а всього п'ятсот кілків і дві тисячі п'ятсот ударів молотка, і ще управлялася при цьому командувати тріагуляційною партією. Було ще декілька таких, сильних, спалених сонцем.

Та були й ніжніші, так, наче потомила спека. Вони здалися сентиментальнішими.

Як вогні бурових башт над пустинею почали засвічуватись зорі, чимдалі частіше й ясніше, аж от одна впала з башти на землю.

— Що це за зоря? — сказав хтось: — Чи це нерухома впала зоря, чи планета? А коли планета, то яка?

Замріяна дівчина, що стояла найближче і теж дивилася на зорі, здивована повернулася до оратора. Але оратор невинним тоном питався далі: цікаво було знати, що думають дівчата про падучі зорі.

У темряві не видно було, чим займається в житті той, що цікавиться зорями: може він і насправді не знає? Дівчина швидко й точно розповіла гіпотезу Канта і Лапласа, перейшли до метеорів, захопилася, почала розповідати про хімічний склад метеорів, та в цю мить упала друга зірка і вона одразу змовкла.

— Ех, не встигла загадати! — сказала вона з серцем і пішла до кибитки. У кибитці казакський юнак співав пісню Достлегена. Достлеген був революціонер, його брата вбили, його самого вкинули у в'язницю, потім заслали в Сибір. Він повернувся з Сибіру з радянською владою і з піснями, яку він склав у Сибіру:

Для чого мати коня, як на нім не брати призів,
Для чого мати списа, як ним не бити ворогів.
Для чого мати жінку, як її не кохати ніжно,
Для чого мати друга, як не вмієш умерти за нього?

ДОРОГА ПОНАД УРАЛОМ. ОРЛИ НА СТОВПАХ. ТЕХНІЧ-
НА ДОПОМОГА НА ВЛОВАХ. ДУМКИ НА АЕРОПЛАНІ-
КУРЧАТА, ЩО ЛІТАЮТЬ ЗА ШІСТСОТ КІЛОМЕТРІВ. МА-
ГІСТРАЛЬНА ЗАЛІЗНИЦЯ БЕЗ ВОДИ. ОСТАННЯ З УРАЛЬ-
СЬКИХ ГІР. ВИДНО ГОРОД УРАЛЬСЬК.

Назад їхати довелося під простим кутом до берега Каспій-
ського моря понад Уралом до міста Уральськ. Перед ре-
волюцією Урал був майже єдиною пугтю до Емби. Пароплав
до Уральська до Гур'єва ішов два тижні, або можна було
їхати два тижні кіньми назад рікою. Від Гур'єва до Доссора
їхали уже на верблюдах, а далі в степ, де тепер Кос Чагил,
Кала чи Кул Сари, відважувались тільки мандрівці на
стиб Христофора Колумба.

Рівним шляхом на добрій радянській машині ми зробили
шістсот кілометрів уздовж Урала за один день. Ми проско-
чили Калмиково, де завідувач ідальні Паня Швецова одстрі-
лювалась з кулемета від бандитів, не спиняючись проминули
Піщанськ — місце чапаєвських боїв. Путь ішла понад ла-
ми пшениці, високої і дерзкої, понад луками і чагарниками
уральського луку.

На телеграфних стовпах сиділи орли, здавалося, що всі
орли пустині збилися сюди дивитись на легку радянську
машину.

Ясне діло, орлів вабили насправді саме телеграфні стовпи:
як легко орлові, зімкнувши крила, ширяти над луками,
поглядаючи ховрашків, але ще простіше стежити за ними
всім без клопоту, сидючи на телеграфному стовпі. Зрідка
в степу прилітав новий орел, зав'язувалася статечна непо-
мішлива бійка, і прийшлий зганяв зі стовпа свого конкурента.

Аж от усі орли наїжилися, почали злітати зі стовпів, гуд
робота і стукіт машини перекрило сильне, густе дзижчання,
над Уралом летів аероплан.

Вер Кен теж схопився, як степовий птах, він був задрімав,
він мріяв про те, як привезе з Москви у степ свого дев'яти-
літнього сина, як посадить його на лоша і вкупі з ним поїде
по розвідувальних бурових.

— А! — сказав він, побачивши аероплан. — Це ж летить
одна мисль Лаврентьєва.

Він нагадав, як одного разу Лаврентьєв зник з компанії
своєних друзів, у якій були паровозний машиніст, старший
робітник техпостачу, довгий директор Пегежбуду і веселий
фільм-доктор, недавній радянський студент з фельдшерів.
Він зник увечері і повернувся вночі перед світанком. Він

їздив на законсервований промисел Новобогатинськ, де старе керівництво нафти майже не знайшло, але встигло побудувати чималий присілок. Треба було використати будинки людей, що звикли до присілку. Він вирішив улаштувати там велику птахівничу ферму. Біля річки Бак Сай можна було посіяти просо — це було найзручніше місце.

От цей аероплан, що зганяв орлів з сідала, віз незвичайних пасажирів: півтори тисячі породистих курчат, що оповилися з яйця; орли ввічливо розступалися перед курчачими немовлятами.

— Це що, аероплан! — сказав Бер Кен. — Тут будуватиметься залізниця за постановою ЦК. Уже ведуться підготовчі роботи. За два роки магістраль перетне солонцювату пустиню. Вона піде по трасі нафтопроводу і пройде через Кос Чагилів. Тут нема води для локомотивів, потяги водитимуть теплові електричні мотори, здійсниться мрія нашого старого слюсаря Архіпова — замість одного Кос Чагила буде двадцять Кос Чагилів, Емба буде поколота скважинами, як Баку, Емба дасть більше нафти, ніж Баку!

Аероплан з курчатами одгудів, курчатам мабуть уже видно було Новобогатинськ, річку Бак Сай і мілкі води Каспія.

Аж от перед нами з'явилась гора, остання з уральських гір. Ці гори, підіймаючись із землі, своєю конвульсією захопили прикаспійський степ, вичавили одкладену морськими лагунами сіль і нафту до земної поверхні. За горою ближче до Уральськ — найближча покищо до нафти залізнична станція всього за шістьсот кілометрів від Гур'єва.

Кінець

КОНГРЕС У ПАРИЖІ

Коли я писав своє оповідання під назвою „Отче наш“, яке починається з колишньої Катеринівської вулиці, з Кулікового поля, я бачив тоді ту Одесу, над якою гули постріли з французької буржуазної ескадри, що громила Одесу, громила більшовиків.

Цього року, товариші, ми їздили до Парижа на всесоюзний конгрес, послані від більшовиків Одеси, від усієї радянської країни громити буржуазію всього світу.

Їхали ми з високо піднятою головою, свідомі того, що ми будемо тим маяком, на який будуть вести свої кораблі всі, кому дорогі здобутки культури, хто намагатиметься врятувати їх від брудних хвиль фашизму. Ми були делегатами Радянського Союзу, єдиної в світі країни, де, за словами Андре Жіда, письменник може безпосередньо єднатися з читачем, єдиної в світі країни, де сьогодні тільки і можливий повний розквіт людини.

Їхали ми на „Печальний Захід“, як визначив сучасний стан Європи той же А. Жід. „Де суспільство вмирає. Воно втратило жадобу прогресу і оптимізму. Де життя обертається в маразм. Ми,—говорить Ж. Р. Блок,—дихаємо в атмосфері відчаю і безнадійного песимізму“.

А на наших обличчях відбивалась радість перемоги, переможного походу до безкласового суспільства, до вершин нової історії. Нас по цьому пізнавали на всьому шляху до Парижа. А в Парижі до трибуни конгресу і перед нами у одних випадках, по-лакейському згинались спини, у других поштиво, з неприхованим захопленням і радістю в очах відкривались обійми. По наших обличчях вони намагались розгадати ту загадку для них країну, що гордо звучить на весь світ: СРСР.

До Парижа наша радянська делегація прибула 18 червня. Нові місто було веселе і безтурботне. Оранжеві штори на вікнах, кольорові дашки на кафе, блискуче бемське скло таксі, вереск гальм авто і лійкуваті ажани — поліцейські. Але насправді місто переживало гостре політичне напруження

Широкі, трудящі маси готувалися гарячково до демонстрації єдиного фронту, що мала бути і відбулася 14 липня в річницю взяття Бастилії. Фашисти на чолі з полковником Де-ля-Рок теж гарячково готувались і на вулиці Гренель, де міститься їхній клуб, вони стали збиратися майже щодня. Ми могли це наочно перевірити, бо цей клуб фашистів міститься якраз проти воріт нашого повпредства. Фашисти готувалися до сутички.

Париж уже був свідком однієї такої сутички, що закінчилася кривавими боями, в яких робітники, не маючи зброї під руками, зривали на бульварах чавунні плити, що були довкола дерев, трошили їх і потім ними трошили голови фашистам. Чекаючи повторення таких сутичок, на бульварах Парижа поспішно знімали ці плити, щоб вони не стали знову холодною зброєю в руках робітників. До таких сутичок готувалися не тільки в Парижі, а й по інших буржуазних країнах.

Знайомлячись ближче з Парижем, ми переконалися, що він все тісніше стискується кільцем червоних робочих передмість, де влада в руках комуністів, де над меріями майорять червоні прапори, де керують ради робітничих депутатів.

Ось в яких обставинах почав свою роботу конгрес захисту культури. Ці обставини примусили багатьох письменників, що були від нас ще вчора на певній політичній дистанції, не тільки взяти участь в роботі конгресу, а й голосно заявити про небезпеку, яку несе прогресові фашизм.

Які ж настрої продемонстрували на конгресі письменники-представники 34 країн, 216 делегатів? Всього було близько 90 виступів за 5 днів. Я розповім тільки найхарактерніші, наведу кілька цитат з доповідей, які найбільше заслуговують нашої уваги і які дійсно характеризують сучасні настрої західноєвропейської інтелігенції. Відомий французький письменник Андре Жід заявляє в пресі й на конгресі, що він уже щільно підійшов до комунізму, що він з комуністами.

Як же трапилось, що ця людина, в минулому з глибоко ворожим нам класовим корінням, людина, яка весь час обірігала свою індивідуальність, як якийсь діамант, боячись не втратити його блиску, як трапилось, що Андре Жід прийшов до комунізму?

Сам він про це говорить так:

„Становище привілейованого, в якому я перебував, стало для мене нестерпуче і змусило мене всім серцем приєднатися до комунізму. Я розмовляв колись з одним із потерпілих катастрофу на пароплаві. Він розповідав мені, що перебував на човні, в якому розмістилось кілька чоловіка. Вони почували себе тут безпечно. Коли б у човен пустили ще хоч одну людину — загинули б усі. І ось люди, озброєні ножами й сокирами, стерегли борти човна, обрубуючи пальці тим, хто намагався за нього ухопитись. Свідомість того, що і я пере-

буваю в такому „човні“, що я в безпеці в той час, як інші тонуть, зрозумійте, стала для мене нарешті незносна“.

Цю заяву зроблено ще до конгресу. На конгресі Андре Жід брав активну участь, він же відкривав і закривав конгрес, і в моменти загострення його слово було як дзвін, і завжди це слово звучало в унісон з серцями більшовиків. Ще в привітанні своєму, написаному першому всесоюзному з'їздові письменників, Андре Жід намагався ще якось захистити свою індивідуальність, боячись, що вона втратить у комуністичному суспільстві, в колективі. Але на конгресі він заявив:

„Тільки в комуністичному суспільстві може чудесно розвиватись кожна особа, кожна її найдрібніша властивість. Що справедливо по відношенню до кожної окремої особи, то в рівній мірі справедливо і до цілих народів. І мене найбільше захоплює в СРСР величезна пошана до властивостей кожного окремого народу, кожної маленької республіки, що входять до складу величезного Радянського Союзу, пошана до його мови, звичаїв, звичок і до властивості культури“.

І далі, боячись, мабуть, обвинувачень у патріотизмі, він говорить:

„Любов до своєї країни не визначає ще ненависті до іншої країни. Я індивідуаліст, але відчуваю себе комуністом. Існуючий лад мусить бути змінений в ім'я того, що я тут казав про комунізм. Радість буде більш приступною і плодотворчою, ніж та печаль, яку ми описуємо в книжках“.

Відомий французький письменник, який багато допоміг проведеному конгресу і працював у секретаріаті цього конгресу, Андре Мальро, запальний трибун і друг нашого Союзу, заявив: „В капіталістичному суспільстві справжній художник може бути тільки в опозиції до існуючого ладу“. За словами Мальро, „цей письменник може пливати тільки проти течії“. У нього нема своєї „аудиторії“, він самотній і примушений або зректися сам себе, або мовчати, і він каже: „У наші твори ми мусимо вкласти весь вогонь мільйонних мас“.

Завданням конгресу було об'єднати трудову інтелігенцію, письменників усього світу — і революційних, і тих, що наблизилися до революційних письменників, — навколо однієї мети — захисту культури від наступу фашизму, на боротьбу з ним. Звичайно, конгрес був не комуністичний, і чекати, що там проголошуватимуть промови тільки ідеологічно витримані, нам не доводилось, бо трибуна була відкрита для всіх. Вхід був платний. І ми справді мале виступи, які звучали для нас не звичайно. Я хочу кількома словами зупинитись на виступі одного з французьких гуманістів — Венда, який намагався довести, що комуністична культура ніколи не зможе зімкнутися з західноєвропейською культурою, бо західники-індивідуалісти, а в колективі, мовляв, індивідуальність гине. Цей виступ зразу ж викликав дискусію. Виступив Геєно, автор но-

вого роману — „Щоденник 42-річного“, і сказав: „Гуманізм не треба протиставляти матеріалізму. Маркс був теж людиною західноєвропейської культури, а Ленін сказав, що революційний рух починається з часів розвитку філософії“, і закінчив: „треба у Леніна вчитися розуміти марксизм“, а „Прометей і Геркулес, яких ви намагаєтесь роз'єднати, мусять працювати разом“.

У вас, товариші, ці слова не викликають здивовання, але коли взяти на увагу, що будинок, в якому відбувався конгрес, був оточений шпалерами поліцейських з дубинками в руках, а в сусідніх завулках стояли автокари з резервами поліції, то такі слова з уст письменника, далеко не революційного, були незвичайні, і їх прийняли оплесками.

Виступав французький письменник Фрідман. Він говорив про людину і машину. Буржуазне суспільство заперечує зарав користь машини для людства, і Фрідман, не революційний, а просто ліберальний письменник, заявляє:

„Машина калічить людину, але це тільки в буржуазному капіталістичному суспільстві. Машину треба поставити на службу людині, тоді вона стане корисною. Так зробив уже Радянський Союз“.

А американський письменник Вальдо Френк, старий письменник, у якого ідеологія вже відстоялася, ідеологія буржуазного письменника, виступає на конгресі і голосно заявляє:

„Нерівновага життя заставляє художника виявляти ді. Після всього того, що я тут чув, оголошую війну існуючому ладові. Я хочу писати як пролетарський письменник. Як дитина може вирости на дорослого і стати або нормальною, або дегенератом, так і письменник мусить нарешті визначити свій вік і те, куди він росте. І от, щоб не вирости на дегенерата, він мусить стати на бік робітників, трудящих“.

У нас рік тому була в Радянському Союзі данська письменниця Карін Міхаеліс. З яким настроєм від'їхала вона з Союзу, ми не могли знати. Вона теж була на конгресі, і ми в особі мали ще одного запального захисника пролетарської культури. Вона сказала:

„Ми сюди зібралися, щоб оголосити солідарність, але можливі діяти і самостійно... В інтересах нашого життя ми мусимо подати руки всім пригнобленим“.

Вона заявляє, що можна і треба діяти й самостійно, не чекаючи, доки наберуться в кожній державі, якій загрожує фашизм, тисячі пролетарів, об'єднаних єдиною ідеєю. Треба боротися з фашизмом і кожній окремій одиниці, не чекаючи колективу. Німецький письменник В. Брехт, що перебував зараз в еміграції, теж заявив:

„Перед нами ворогів багато. Але треба перемогти. Дружби ми повинні притягти до відповідальності систему приватної власності“.

Вайян Кутюр'є — наш друг у Франції, мер передмістя Вільжуїф; де підчас нашого перебування відкрили бульвар м. Максима Горького, заявив на конгресі вимогу „на базі людської гідності збудувати єдність“.

Я знов заявляю, що на трибуну виходили не тільки наші друзі й ті, що до них наближаються, а й наші вороги. Я хочу зупинитися на виступі сюрреалістів. Сюрреалісти — літературна група, що в основу своєї творчості кладе емоцію. А це призвело до фетишизування еротики. Цей напрямок призвів поступово ще й до того, що сюрреалісти стали спочатку муссоліністами, потім гітлерівцями, і, нарешті, на конгресі вони зманіфестували свій контакт з троцькістами. Представник сюрреалістів, французький письменник Елуар, використав трибуну конгресу, щоб поінформувати людство, що вони не люблять ні Франції, ні Радянського Союзу. Віримо, що вони не люблять робітничої, пролетарської Франції, інакше не може й бути. Елуар заперечує потребу франко-радянської згоди, вважає її за акт небезпечний щодо війни. І це зрозуміло: інакше з ними б не блокувалися троцькісти.

А троцькісти і на конгресі залишилися вірними собі. Вони нам шкодять; де тільки можуть. Вони хотіли нашкодити і на конгресі. Їхня мета була за всяку ціну дискредитувати Радянський Союз. Вони навіть об'єдналися з білоемігрантами, а поручиками і прапорщиками. І це на конгресі було викрито. Якийсь суб'єкт з публіки кричав усяку нісенітницю, подавав істеричні репліки, а потім виявилось, що це справжній біляк. Троцькісти, намагаючись дискредитувати Радянський Союз, кинули декілька обвинувачень, одним з яких було й те, що Троцький, „людський геній“, мовляв, зараз дуже хворий, окуляри носить, бороду збрив, а Радянський Союз не звертає на це уваги. Виступили радянські письменники і викрили всю їхню брехню (не про борідку Троцького, звичайно).

На їхню вилазку відповідали не тільки радянські письменники, а й інші письменники. Троцькісти були жорстоко посоромлені. Цікавий виступ Анни Зегерс. Вона сказала:

„Нічого вам тут зчиняти галас, що на пожежі будинку одна людина порізала палець. А чому ви не згадуєте тисяч робітників, замучених фашизмом, чому ви Тельмана не згадуєте?“.

І вони примушені були мовчати. Але найкращою була відповідь Андре Жіда, який сказав: „Наше довір'я до Радянського Союзу ще більше, ніж наша любов“.

Від української радянської делегації з доповіддю на конгресі про українську радянську культуру і літературу виступив Іван Микитенко. Зрозуміло, що там, де за п'ять днів виступало 90 делегатів з доповідями, на більше українська делегація не могла претендувати. Інші члени нашої делегації — тт. П. Панч, П. Тичина і О. Корнійчук — брали участь в інших

вечорах, улаштованих конгресом, радянською колонією і іншими організаціями.

На вечорі „Возвращенцев“ (спілка складається переважно з емігрантської молоді) було чоловік 500 емігрантів. В залі сиділи люди з вицвілою колишньою славою графів, пізніше — душителей і вішателів. Вечір же був платний, і доступ для всіх відкритий. Ці „господа“ сиділи насупившись, кидали ехидні репліки й нервово кусали свої сиві вже вуса.

Але четверта частина присутніх зустрічала бурею оплесків кожен твір, кожне слово про Радянський Союз. Злобно, сердито обертались вони й зиркали на своїх ветхих папеньок і маменьок, які особливо прикро почували себе після гострої відповіді О. Корнійчука. Газета „Возрождение“ у фельєтоні назвала його лодочником. На цьому вечорі він їм віддячив.

— Знаєте, що я на це вам відповім, — сказав він з трибуни, — краще бути в Радянському Союзі лодочником, ніж утопаючими, яких ми бачимо перед собою.

Плескали. Кривилися від болю й плескали.

Але найгостріший момент був той, коли наприкінці вечора Н. Тіхонов прочитав свою поему... „Перекоп“. Розповів, як червоні били врангелівців, як ця сволота потім сіла на пароплави й попливла, попливла... Припливла вона до цієї зали і сиділа зараз бліда, завмерла. Скінчив Тіхонов. Мертва тиша. З шумом, важко виривається зітхання з багатьох грудей... І, нарешті, зривається буря, ураган оплесків і обурення.

На конгресі ми зустріли вже давніх наших знайомих і друзів радянської літератури — учасників світової конференції письменників у Харкові і всесоюзного з'їзду письменників у Москві. Це були: Андре Мальро, Жан Рішар Блок, Мартін Андерсен-Нексе, Луї Арагон, Леон Муссінак, Курт Клебер, Йоганнес Бехер і інші.

Письменники Люк Дюртен, Шарль Вільдрак, які цими днями відвідали Радянський Союз, і Жан Рішар Блок улаштували в своєму приміщенні прийом для радянської делегації. Живуть вони просто й затишно, без розкошів. На розкоші літературного заробітку не вистачить. Люк Дюртен — відомий французький письменник (до речі, після відвідування Радянського Союзу випустив уже книжку про цю подорож), але для того, щоб можна було писати, він примушений працювати в якомусь госпіталі лікарем. Кожен день до 3 години він вирізує поліпи, а потім уже сідає за літературну роботу.

На квартирі у Дюртена ми зустрілися з відомим художником-графіком Франсом Мазерелем, що теж недавно відвідав Радянський Союз і Україну. Він зрадів з такої зустрічі, захоплений своєю поїздкою до Союзу, до Києва, з великою похвалою згадував наших художників, просив передати їм свій привіт.

Жан Рішар Блок — великий книголюб. Він із подарованих книг улаштовує в себе ніби виставку. Після наших одвідин

Блока його виставка поповнилась томом „Кобзаря“ Шевченка, подарованим мною. Гарне академічне видання справило на французьких письменників приємне вражіння. Жан-Рішар Блок був просто захоплений.

За півмісяця, проведеного в Парижі, зібралася сила вражінь, спостережень над побутом, людьми, але ми зупинимось тільки на окремих характерних моментах.

Влітку в Парижі мертвий сезон: театри зачинені, артистичний світ відпочиває або мандрує по провінції. Хто має змогу, відлітами виїжджає з Парижа за місто. В суботу установи й крамниці зачиняються о другій годині дня, і в усіх напрямках за місто тягнуться машини. Повернуться вони тільки о першій годині в понеділок, коли починається новий тиждень.

В Парижі великим успіхом і увагою користується зараз виставка італійського малярства й скульптури доби Відродження. Це дало нам можливість ознайомитися з світовими шедеврами образотворчого мистецтва. На виставці зібрано картини з усіх музеїв. Є дві картини і з нашого „Ермітажа“. Ми бачили оригінали Мікель Анджело, Джовані Белліні, Рафаеля, Ботічеллі, Ленардо-да-Вінчі, Донателло і інш.—картини та скульптури. Виставка справила на нас величезне вражіння. Італійське мистецтво до цього часу було найбільш виразне, реалістичне і досконале щодо форми, і тому від кожної картини просто таки важко відірватися.

У вільний час ми відвідали також паризькі кінематографи. На екранах Парижа в той час ішли переважно американські фільми. Ми проглянули картини: „Віва Вілла“ і „Незрима людина“, показані на кінофестивалі в Москві і відзначені як видатні твори американської кінематографії. Крім того, ми подивилися ще фільми „Вогні великого міста“ (з участю Чарлі Чапліна) і „Я каторжник, що втік“. Ці картини справили на нас сильне вражіння. Вони були б корисні й для нашого глядача. Деякі з них уже закуплені для наших екранів.

В одному з кінотеатрів, на бульварі Сен-Жермен, разом з американським бойовиком „Віва Вілла“ демонструвався і наш радянський фільм „Челюскін“. Ми були свідками, як „Челюскін“ прикував до себе увагу французького глядача. Дивилися затамованим диханням і всі героїчні місця приймали дружніми оплесками. Особливо — зустріч героїв на Червоному майдані в Москві. На той час у Парижі були наші кінорежисери бр. Васільєви й Рейзін. Для працівників мистецтва вони показували на закритому перегляді фільми „Чапаєв“ і „Льотчики“. Перший фільм викликав надзвичайне захоплення.

Нас запросили також на паризьку кінофабрику „Гомон“, де показували фільм останнього випуску, який вже встиг обійти буржуазні екрани багатьох країн. Фільм пацифістський, присвячений імперіалістичній війні на італійському фронті. Пропагується в ньому, що „всі люди браття“, над усім панує

природа. Класовий зміст, звичайно, вилущений. Інакше і не могло бути, бо ставив його російський емігрант.

Заслугує уваги програма паризьких кінотеатрів. У кращих театрах, таких, як „Рех“ або „Régence“, завжди, крім двох повнометражних картин, програма сеансу заповнюється ще й кінохронікою, естрадними номерами (куплетисти, акробати, жонглери), гарним симфонічним концертом, рекламою мод, рекламою наступних фільмів.

Відвідали ми також і мюзикхоли. Проглянуті нами репертуарні естрадні виступи французьких артистів технічно виконуються добре, але зміст блідий і малоцікавий. Ми потім бачили естраду „Ермітаж“ в Москві, і мусимо сказати, що мистецтво малих форм у нас стоїть безумовно на вищому шаблі. Виконанням вони не гірші, а змістом безперечно кращі. Відвідали ці мюзикхоли, заповнює блискучі кафе на монпарнаських бульварах і на Елісейських полях, звичайно, буржуазія. Тут весело, гамірно й безжурно.

Але ми бачили й інші картини. Переходячи численними мостами Сени, ви мимоволі бачите під кожним мостом і поміж гранітними набережними людей, які тут провадять цілі дні і тут же ночують, бо іншого пристановища вони не мають. Це французькі безробітні.

За французькими буржуазними законами одверте жебрацтво переслідується. Це штовхає зубожіле населення на ще ганебніші вчинки. Якось опівночі ми сиділи в кафе. На бульварі шведяло два суб'єкти, які привернули мою увагу тим, що нахабно зазирали дамам під капелюшки, а потім тикали їм щось у руки. Один із цих суб'єктів підійшов і до моєї дами, дружини одного французького письменника, і поклав перед нею на столик картку. Це була реклама публічного дому, його принад, з зазначенням плати за візит. А потім я довідався, що ці два суб'єкти — студенти, які таким способом у рамках закону жебрачать, бо за певну кількість розповсюджених карток одержують певну платню.

А один раз ми були свідками, коли голод змусив робітника поламати й рамки закону. Ми проходили вдосвіта через „череву Парижа“, через критий ринок. Попід стінками спали безробітні й бездомні. Один, мабуть, не спав. Забачивши нашу групу, в якій тов. Щербаков був у кепі, робітник, озирнувшись, чи нема поблизу ажана (поліцейського), підбіг до Щербакова і простяг руку. Одержавши монету, він більше ні до кого не звернувся, а побіг просто до бістро, щоб випити чашку кави чи купити кусок хліба.

До готелю ми поверталися на таксі. Їх тут, як листя осені. Ви зупиняєтесь на тротуарі, щоб перейти вулицю, і до вас зразу ж під'їздить таксі. Я звернувся до шофера по-російському:

— Отель Палас, Бульвар Сан-Жермен. Понятно?

— Пожалуйте, — відповів шофер з обличчям прапорщика. В Парижі, коли шоферові менше 40 років, ви можете звернутися до нього по-російському. Помилки майже не трапляються. Їх тут 3000 чол. тільки в спілці шоферів. Всі вони білій спілці і до травня цього року були завжди штрейк-рехерами. Особливо 1 травня, коли французькі шофери, що входять до червоної спілки шоферів, страйкують. Після цього інших бойкотують (проколюють їм шини). Цього року шофери білої спілки 1 травня теж не виїхали на роботу. Бойкот з них зняли. Зараз у білій спілці почався розкол.

Емігранти починають переходити до червоної спілки.

Наші виступи і з трибуни конгресу, і на літературних вечорах були пройняті однією ідеєю: продемонструвати перед учасниками конгресу і тією аудиторією, що цікавилась його роботою, той величезний розквіт радянської літератури і культури, яким по праву може пишатися Радянський Союз. Нас сюди зустрічали тепло, дружно, і ніколи згадування про СРСР не залишалося без дружних піднесених оплесків.

Із наведених мною цитат з промов, виголошених делегатами буржуазних країн, ми бачимо, що вони, нарешті, зрозуміли, що капіталізм несе світові занепад, зубожіння, катастрофу. Вони зрозуміли, що разом з кризою капіталізму зростає криза капіталістичної культури. Вони зрозуміли, що тільки в Радянському Союзі можливий повний розквіт культури.

Для ще більшої характеристики настроїв широких трудящих мас Західної Європи можна згадати те, що конгрес закінчив свою роботу під дружний спів „Ітернаціоналу“. В передмісті Вільжуїф 30 червня бульвар ім. Максима Горького теж відкривали під спів „Ітернаціоналу“ і з червоними прапорами. На вечорі, присвяченому пам'яті Віктора Гюго, в театрі Трокадеро в антракті весь зал співав нашу пісню приамурських партизанів, і, нарешті, коли ми покидали на радянському пароплаві „Рудзутак“ Лондон, портові робітники теж заспівали „Ітернаціонал“, і аж доки ми відїхали на середину Темзи, до нас долітало „в Ітернаціоналі здобудем людських прав“. Співали і на прощання махали нам руками.

Конгрес був влучним пострілом у саме серце буржуазної Європи. Поява на конгресі радянської делегації внесла великий струс в уми і серця західних письменників і трудящих. Багато з них круто і рішуче повернулися обличчям на Схід, до казкової країни — СРСР.

ГРИГОРІЙ ПЕТНІКОВ

Відомий поет, один із перших революційних футуристів, що зумів оспівати початок великого Жовтня ще в листопаді 1917 року, Гр. Петніков ніколи не міг похвалитись увагою літературної критики до його своєрідної творчості. До 1922 року ми маємо про неї лише нотатки, іноді надзвичайно цікаві (В. Хлебніков, Д. Бурлюк, Ол. Білецький), далі зустрічаємо критичне мовчання аж до 1929 року, коли з'являються в мінімальній кількості рецензії на нову книжку Гр. Петнікова (А. Тарасенков, Г. Гельфандбейн, Г. Поступальський). 1934 року з'явилися про творчість Гр. Петнікова статті двох останніх критиків.

Тим часом Гр. Петніков існує в радянській літературі з самого її початку, як поет оригінальний, як майстер вірш, яких у нас небагато, хоч і залишається до „Молодості мира“ надто суворо обмежений у своїй тематиці та в своїх жанрах. Будучи оригінальним майстром, нікого не копіюючи, Гр. Петніков, очевидно, так чи інакше впливав своєю творчістю на молодше покоління поетів. Пов'язаний з УСРР, особливо в Харковом, він передавав свій творчий досвід братній українській поезії, через друкування його поезій у непоганих перекладах на українську мову. Безперечно, з творчого досвіду Гр. Петнікова користались і М. Йогансен, М. Бажан, і В. Сосяра, і Т. Масенко та інші, молодші. За Гр. Петніковим треба визнати певну заслугу щодо ознайомлення української літератури із справжнім російським футуризмом, його традиціями та досягненнями. Як футурист, Гр. Петніков був досить близький своїм художнім спрямуванням до В. Хлебнікова, належачи спільно з ним до групи „будетлян“, і, як той останній, довгий час залишався саме поетом для поетів. З В. Маяковським Гр. Петніков дуже мало має спільного поза основними рисами всієї літературної групи російського революційного футуризму—заперечення естетичних канонів буржуазної літератури та визнання Жовтневої революції, як факту, гідного оспівування. Ми знаємо, звичайно, що революційність футуризму була обмежена дрібнобуржуазною соціальною природою цього

идатного літературного явища і відносна. Погляди, зокрема естетичні, російських футуристів були непослідовні, еклектичні, характерно утопічні (В. Хлебніков), соціальний протест проти капіталізму взагалі, особливо ж проти таких його виявів, як імперіалістична війна, мав у собі пацифістський характер (В. Маяковський, М. Асеев), але кращі з футуристів свідомо і послідовно йшли шляхами свого творчого розвитку і неминуче залишали по дорозі разом з іншими своїми забобонами та помилками і футуризм, як такий. А кращих серед цієї стаї славних“ багато: Маяковський, Пастернак, Асеев, Хлебніков, Каменський і безперечно Гр. Петніков.

Своєрідність творчого обличчя поета в динаміці його розвитку має вигляд живого шляху людини, її творчої біографії. Успіх радянського поета міряється саме тим, як близько він сумів підійти й придивитись до нашого життя, суттю якого є побудова соціалізму, і в якій мірі правдиво зміг він відобразити це життя своїми образами та ритмами. Про свій шлях і дальші творчі наміри Гр. Петніков пише на сторінках газети „Пролетарий“ від 24. II. 1934 року в статті „Задачи советской литературы“. Він не відрізняє своїх особистих творчих завдань від завдань радянської літератури в цілому.

Гр. Петніков каже в цій статті, що „мы считаем острой потребой бросить поэзию на самые ответственные участки нашей стройки“, і розгортає великий перелік сучасних об'єктів радянської поезії. Його хвилюють нові теми: „Я дал Семнадцатому (партсъезду) „Молодость Мира“, книгу, от которой я ухожу к более волнующим меня темам о Донбассе и МТС“. Донбас для Гр. Петнікова, радянського поета, — „... эта трудовая и деловая страна, где живут и работают замечательные люди, которых я видел и о которых я не могу не писать, — они стали моей любимой темой“.

Очевидно для поета, що „поэзия камерных настроений и интерьеров, где чувства перепутаны, как волокна льна на прялке, отжила свой утомительный век“. Останній факт, звичайно, не був секретом для Г. Петнікова, як і взагалі для футуристів школи Маяковського і Хлебнікова ще до революції. В кожному разі Гр. Петніков виявляє і висловлює намір рости порядком органічної перебудови, не „наступая на горло собственной песне“, як він полемічно цитує тут В. Маяковського, і передусім зростає тематично — в широчінь. Поетові чужького тематичного кола та суворой жанрової обмеженості, Гр. Петнікову для дальшого його розвитку справді конче потрібний був простір.

Від Гр. Петнікова перших його книжок і до його „Молодости Мира“ проліг шлях розвитку з неминучими змінами та запереченнями, хоч вони й не мали зовнішньо бурхливого характеру. Історія завжди повчальна, і зрозуміти сучасне поета, не знаючи його минулого, теж не можна, як і в інших

випадках розвитку. Про молодого Петнікова ми маємо думку В. Хлебнікова, висловлену в його статті „О современной поэзии“ 1920 року. В. Хлебніков не стільки аналізує творчість близького йому поета, скільки її відображає, показує читачеві своїми художніми засобами:

„Григорий Петников в „Быте побегов“ и „Поросли Солнца“ упорно и строго, с сильным нажимом воли тклет свой „узорник ветровых событий“, и ясный волевой холод его письма и строгое лезвее разума, управляющее словом, где „в суровом былые влажный мнестр“ и есть „отблеск всевозможной выси“, ясно проводят черту между ним и его солетником Асеевым.

„Пыль липы весенней не свеяв“, растет тихая и четкая дума Петникова, „как медленный полет птицы, летящей к знакомому вечернему дереву“, „узорами северной вицы“ растет она, ясная и прозрачная.

Крыло европейского разума парит над его творчеством в отличие от азийского, персидско-гафизского упоения словесными кущами в чистоте и цветов у Асеева“.

(Собрание произведений, V, 223).

Протиставляючи Гр. Петнікова М. Асееву, В. Хлебніков підкреслює в творчості першого саме такі риси, що контрастують разом із тим з основними рисами і його власної творчості. Та й справді, В. Хлебніков, геніальний поет і фантастичний теоретик, дон-Кіхот боротьби з випадком і роковою ністю, розкиданий і щедрий, з дитячою вдачею ніяк не скидався на холодного, впертого й обмеженого майстра, яким тоді був Гр. Петніков.

Проф. Ол. Білецький 1922 року в журналі „Художественная Мысль“ присвятив Гр. Петнікову невелику статтю, де він згадає, крім згаданих і Хлебніковим збірок, ще й новішу „Книгу Марии Зажги-Снега“.

Ол. Білецький захоплюється свіжістю поезії Гр. Петнікова і пропонує (після деяких популярних роз'яснень) читачеві діставати собі насолоду з цієї поезії, не шукаючи в ній світогляду і взагалі „отвлеченной разумности“. Він каже: „Стихотворение, как цветок: сорвите его, любуйтесь, — наслаждайтесь его запахом — вам стало светло на душе, хоть мысль ваша и не шевельнулась“ і далі: „... читая Петникова, мы не спрашиваем себя о его мирозерцании, мы прежде всего ощущаем поэта — но разве этого мало?“

Після такого дивного компліменту критика відмовляється від будьякого дальшого розгляду творчості Гр. Петнікова на довгі роки.

Очевидячки, за браком будьяких ознак розумовості в творчості, якщо повірити навед ним цитатам, і повинна була випасти з кола тих явищ, якими цікавиться літературний критик. Що ж йому справді робити з первісною мудрістю квіток, дерев і дикунів-предків, це все ніби зовсім не його спеціальності. Поет дістав авторитетне роз'яснення, що він є абсолютно не сучасний і не актуальний, але ні для кого не шкідливий, і навіть ще може стати в пригоді сантиментам

гальним аматорам північної тихої природи. Висновки Ол. Білецького та наведену характеристику В. Хлебнікова досить важко примирити одне з одним: вражіння різючого контрасту залишається.

Втім, треба констатувати, що надто неспішний розвиток Гр. Петнікова, особливо рівняючи з іншими колишніми футуристами, підпирає певною мірою роз'яснення та висновки Ол. Білецького, хоч і не може їх цілком виправдати. Ми повинні, отже, поставити перед собою знов головне і нерозв'язане питання про те, що являє собою з боку змісту пейзаж північної природи в поезії Гр. Петнікова. Тим часом форма, особливо ж „словесний“ характер цієї поезії не становить вже загадки після того, як більш-менш роз'яснена поетика В. Хлебнікова. Належачи до одної школи з останнім, Гр. Петніков багато обережніший щодо творення неологізмів та руйнування слів, ніж був В. Хлебніков, і його, власне, до безоглядних прихильників „самовитого“ слова ніяк не можна зараховувати. Він ніколи не рвав у своїй творчості зв'язків з російською класикою, з пушкінською традицією. До ознак такої традиції належить, між іншим, і те, що Гр. Петніков багато працює над кожним своїм твором, іноді даючи низку варіантів до одного якогось твору на протязі кількох років.

В першій своїй збірці „Быт побегов“ на початку 1918 року Гр. Петніков справді виступає виключно як пейзажист. Тематика його поезій дуже контрастує з тематикою всіх інших футуристів. Футуризм, як відомо, в усіх своїх напрямках визначався тематичним радикалізмом. „Быт побегов“, навпаки, цілком відповідає своїй назві. Книжка трактує лише про явища живої і мертвої дикої природи. Винятки з цього обмеження треба відшукувати. В поезії без наголовку — „Где время полегло в овраги“ („Молодость мира“, ст. 11) згадано народні пісні („И детскую пряжу весняного солнца Называют — запевкой и лугом зеленым, Грустиной и думой“); сказано, що „люди рассказывают тоску по буйным кружалам“ і що „в гулкое эхо тайных былин и окраин сливается говор людской“. Взагалі, людські справи Гр. Петнікова, як поета, до Жовтневої революції дуже мало цікавили. В цьому відношенні його молода муза показує себе справжньою дикункою-дріадою. Знов таки лише цитована поезія, написана 1914 року, доводить, що поетові принаймні були відомі основні політичні події того часу:

Где времью дремучей обиды встает
Из темнины забоев, — на приисках Лены —
И воздух тяжелый прорежет веселый гудок
забастовки.
Ты азбуку нивы по старым межам изучаешь
сохою столетий,
Где заводы глядят на печалых степей
пустыри,

люсті (класичне „Первоосень“, де „Твой тлен на листа острях Ведется от века обычен“. На поезії помічається вплив імпресіонізму (Матісс, Гоген, наша Н. Гончарова тощо).

„Книга Марии Зажги-снега“ (1916—1919 рр.) особливо захоплює на стихійній мудрості природи, в зв'язку з чим у поета, очевидячки, намічались якісь художньо-філософські загальнення в дусі пантеїзму. В цьому відношенні показовий „Второй круг весны“, де філософія природи набирає у Гр. Петнікова рис, близьких до символістичного ідеалізму, нагадуючи подекуди і А. Белого, і В. Іванова:

Такой же благовест реки!
Такой же крест — такой же отдых,
И на поветриях ольхи
Хмельные, буйственные вздохи.
И владу молодо прияв
В развернутые мироздания,
Ты — нежная, немая явь,
И певческий твой вечен данник.

Жовтнева революція, взявши поета в свої маршрути, змінила йому і мову, і тематику, позбавивши його також небезпечно повернутись до символізму або до бунінського псевдошукінізму. Чіткі й суворі рядки відомого „Начала Октября“ (написаного днів Жовтня в Ленінграді) залишаються художнім документом доби й гідно починають діяльність Гр. Петнікова як радянського поета.

Гр. Петніков пише мало і до того ж занадто любовно пов'язує нову творчість з минулими етапами свого розвитку. „Ночные молнии“, що їх видала „Academia“ 1928 року, є збірка більш лірична, ніж усі інші збірки поезій Гр. Петнікова. Неподівано-ніжно звучать у ній і „Встреча с жизнью“ і „Пути, которые мы избираем“, але теж характерно, що ці поезії разом з тим звучать не по-петніковському. Неприємно вражає у такого майстра, як Гр. Петніков, чужа йому інтонація відповідальних рядків „Встречи“:

Синий - синий и тревожный воздух.
Где мы? И сквозь сон я узнаю тебя...

Але в цій поезії ми знаходимо першу згадку про „Рождество в хозяйстве молодых комун“.

В „Ночных молниях“ ми знаходимо низку живих, а не стилізованих, наскрізь ліричних і водночас дуже конкретних, реалістичних пейзажних поезій. „Голос стиха“, „Урал“, „Крымская гроза“, „История одного вечера“— все це твори в своєму жанрі, без ніякого перебільшення, класичні. З другого боку, в цій книжці починається боротьба за нову тематику. Спочатку до нової теми Гр. Петніков починає братись випробуваними засобами своєї пейзажної лірики, але згодом відчуває потребу модернізувати свій художній арсенал. Переходовий

момент художнього переозброєння ми вбачаємо в поезії „Рисунок углем“ (1924 р.), де, хоча б анонімно, але починає виникати образ нової радянської людини з її роботою та побутом:

Дальше пошел разговор по цехам.
Коротко. По заводскому обычаю.
Отгул встал, и у станка
Вещи размеренной вырос добытчик.

Це, здається, перший випадок, коли в поезії Гр. Петнікова, хоч і в надто узагальненому вигляді, з'являється конкретна класова людина. В цій збірці такий випадок, на жаль, більше не повторюється. Момент інерції в поетичній майстерності Гр. Петнікова занадто великий і не дає йому змоги вільно оперувати життєвим матеріалом.

Як ознаку зростання реалістичних тенденцій в „Ночные молниях“ треба відзначити багато більшу конкретність, бо навіть пейзажі в ній локалізуються навколо певних географічних пунктів, і зокрема розгортаються тут краєвиди УСРР (приміром: „Что Днепр ветрами Запорожья Рожден на берегах весны“). Зовсім новими є такі твори, як „Морской разговор“, де мовиться про радянський флот, і непогано загалом мовиться

Ластицы вьются у черноморца.
Ветер в лицо. И соленое солнце.
С песнею выйдем в открытое море,
В песню оденемся на буревое.

Слабіша, але теж тематично нова пісня — „Самая весенняя пионерская“... Не особливо стильно всі ці спроби нового, поєднані в збірці із старими пейзажними екзерцисами.

„Крутые годы“ і „Октябрь на Неве“ трактують історичну тематику. Перша річ присвячена Пугачовському повстанню та старій селянській жіночій долі. Некрасовсько-шевченківські мотиви парадоксальні для Гр. Петнікова, але іноді трапляються в його практиці:

Девка в осень босую
Исходила поля,
Толь во сне наяву
Заплетала косу,
Пела песню одну...

Надзвичайно проста і сильна кінцівка цієї поезії, що, мабуть, хотіла зрости на поему, але, за браком сюжету і дійових осіб, не спромоглась на це і залишилось етюдом її.

„Октябрь на Неве“ (1917—1929 рр.), на жаль, обмежується стислим переказом подій і тому, як художня річ, просто не звучить. Невдача характерна і неминуча для поета, який ще не навчився оком художника бачити живих людей. Учитесь цьому вмінню Гр. Петніков в останній, покищо, виданий збірці „Молодость мира“ (останній розділ книжки з тією ж назвою).

та в новіших поезіях, що друкуються в Москві. В „Молодости мира“ Гр. Петніков навіть починає перебільшувати художнє значення конкретних деталей. Його „Ленинград“ перенасичений деталями, але в цілому дає мальовничу картину великого соціалістичного міста. В такому ж роді „Украинская армарка“, теж не позбавлена натуралізму:

Давно засыпан корм коням;
Жуют, припоминая полночь;
Литая, желтая струя
Сбегаёт, вспенившись и солнясь.

Інші поезії не менш докладні, але більш репортажно-публіцистичні. Така „Военная школа пилотов“. В ній вперше виступає індивідуальна людина, хоч і дуже стримано:

Отдыхает мотор; и проходит спокойно разбор полета.
Улыбается сдержанно сероглазый Рыбкин.

Ясно, що такий метод поетичного письма міг бути лише підготовчим для переходу до справжнього реалізму. Згаданим творам ще бракує типізації, реалістичного узагальнення, живих героїв. „Донбасс“—три поезії цього циклу—цікаві, але знов таки занадто публіцистично-репортажні. Нові труднощі письма, здається, ще не цілком усвідомлює собі Гр. Петніков, коли він обмежується в „Донбассе“ самим констатуванням виробничих фактів і відмовляється від свого первісного права на образне мислення:

А шкала здесь цветов такая —
Сначала: рыжевато - красный.
Затем, сияя, переходит в сизый,
Вишнево - красный, и стекает,
Оранжевый и желтый в тигли.

Писати про такі речі, не показуючи людей на роботі, немає ніякої потреби в віршованій або взагалі в художній формі. Елементи металургії викладені науковою прозою в підручниках та в популярних книжках. Але, звичайно, всякої похвали заслугує те, що Гр. Петніков знайшов у собі мужність взятись до виробничих тем, і ціла збірка прийнята в нього цим тематично-жанровим експериментуванням, з якого згодом безперечно народяться в нього по-новому довершені твори, бо Гр. Петніков, звичайно, зуміє критично поставитись до своїх попередніх спроб.

За найбільш закінчений твір новітнього етапу творчості Гр. Петнікова треба вважати „Борисовскую осень“, саме в новіший, доповнений її редакції. Це ще ліричний репортаж, але вже поема, і поема оригінальна. В ній багато пейзажу, але пейзаж становить потрібний фон для дії, в ній вже діють справжні люди: колгосники, ентомологи, газетні робітники

та ін., які живуть і роблять. Гр. Петніков тут побачив, при
міром, живу роботу ганчаря в його майстерні:

Здесь затхлостью и холодком пещеры тянет.
Но миг чудесный настает, когда
Рукою мастера из глины вырастает
Веселый профиль кувшина.

Виробничий пейзаж „Ночного Донбасса“, на відміну від
попередніх спроб донбасівського жанру, вже не півпубліци-
стичний, а справді художній. „Парашютисты“ багато живіше
річ, ніж відповідні тематично пісні в „Молодости мира“.

В окно летит пехоты
Распев, и пыл ветров,
И девушки проходят
С значками ГТО.

В новому виданні „Молодости мира“ („Стихотворения“,
ДЛВ, 1935) додано кілька нових поезій, в яких Гр. Петніков
незвично для свого читача теплішає. З них „Колхоз Икар“
являє собою ще ліричний репортаж, але відчувається, що поет
не лише спостерігає співчутливо збоку. Він тут переживає
діла та дні колгоспні. В цьому творі є живі люди, хоч і дуже
скупі подані, і вони вже зовсім не позбавлені емоційного
забарвлення. Так само зміцнення емоційного наповнення віршів
помітне і в трьох нових піснях, які вдало закінчують збірку.
„(Лыжная“, „Песня девочки - пионерки из Казахстана“ і „Песня
про Каховку“).

Отже, ми бачимо, як старий майстер повільно, але невід-
ступно перетворюється, власне, свідомо й органічно переро-
джується на зовсім нового і багато молодшого, ніж у давніх
своїх творах, поета. Перед цим новим поетом розчиняються
багато ширші творчі можливості, ніж перед Петніковим - футу-
ристом.